

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти
доктор педагогічних наук, професор
_____ Тетяна ЛОГВИНЕНКО
«_____» _____ 2025 р.

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ
НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ**

Спеціальність 231 Соціальна робота
галузі знань 23 Соціальна робота

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – «Магістр з соціальної роботи за спеціалізацією
соціальна педагогіка»

Автор роботи Юрій ІВАНОЧКО _____
підпис

Науковий керівник кандидат педагогічних наук,
доцент Леся СМЕРЕЧАК _____
підпис

Дрогобич, 2025

Захист кваліфікаційної магістерської роботи

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою: _____

Коротка мотивація захисту:

_____	Голова ЕК _____	_____
Дата	підпис	прізвище, ім'я
	Секретар ЕК _____	_____
	підпис	прізвище, ім'я

АНОТАЦІЯ

Автором обґрунтовано необхідність підвищення ефективності превентивної роботи в закладах освіти, що підтверджено емпіричним дослідженням; вивчено особливості виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану; проаналізовано особливості профілактики насильства в освітньому закладі та з'ясовано роль соціального педагога у формуванні партнерських взаємин з батьками як умови ефективної превенції насильства над дітьми; здійснено аналіз існуючих програм, нормативної бази, ресурсного забезпечення профілактики насильства над дітьми; здійснено емпіричне дослідження щодо виявлення проявів насильства в освітньому середовищі та оцінено рівень обізнаності учасників освітнього процесу щодо їх запобігання; розроблено програму соціального-педагогічного гуртка «Простір безпеки та довіри».

Ключові слова: *профілактика, насильство над дітьми, булінг, освітній заклад, соціальний педагог.*

Abstract

The author substantiated the need to increase the effectiveness of preventive work in educational institutions, which was confirmed by empirical research. The study explored the specifics of identifying and responding to cases of child abuse in the context of martial law; analyzed the features of violence prevention in educational settings; and clarified the role of the social educator in forming partnership relations with parents as a condition for the effective prevention of child abuse.

The research also included an analysis of existing programs, the regulatory framework, and resource provision for the prevention of child abuse. An empirical study was conducted to identify manifestations of violence in the educational environment and to assess the level of awareness of educational process participants regarding their prevention. Based on these findings, the program of the social-pedagogical club "Space of Safety and Trust" was developed.

Key words: *prevention, child abuse, bullying, educational institution, social educator.*

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ: ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ ТА КООРДИНАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ	
1.1. Жорстоке поводження з дитиною, визначення, прояви, наслідки.....	8
1.2. Виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану.....	12
1.3. Особливості профілактики насильства в освітньому закладі.....	18
1.4. Роль соціального педагога у формуванні партнерських відносин з батьками учнів із метою превенції насильства.....	21
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ	
2.1. Аналіз сучасного стану соціально-педагогічної роботи з профілактики насильства та його ефективності.....	32
2.2. Діагностика проявів насильства та вивчення рівня обізнаності учасників освітнього процесу.....	40
2.3. Теоретичне обґрунтування та розробка програми соціально-педагогічного гуртка «Простір безпеки та довіри».....	50
Висновки до другого розділу.....	54
ВИСНОВКИ ЗАГАЛЬНІ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТКИ	65

ВСТУП

Актуальність теми. Насильство над дітьми (зокрема, булінг, психологічний чи фізичний тиск), яке трапляється в шкільному середовищі, є проблемою, яку ще нещодавно було не прийнято обговорювати відкрито. Найбільшу небезпеку становить те, що це шкільне насильство спричиняє дуже серйозні та довготривалі негативні наслідки для психічного здоров'я та соціалізації учнів [3].

Міністерством освіти і науки України було надано підтримку для проведення загальнонаціонального репрезентативного дослідження під назвою «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року». Дослідження здійснювалося в період листопада 2023 – січня 2024 року і охопило 5576 учнів 5–9 класів (вікова група 10–14 років) з усіх регіонів країни, за винятком тимчасово окупованих територій. Метою дослідження було визначення рівня поширеності, видів та етіології шкільного булінгу, а також аналіз динаміки цих показників після початку повномасштабної військової агресії рф. Загальнонаціональне дослідження виявило високий рівень поширеності булінгу серед українських школярів: більше половини (51,3%) опитаних учнів підтвердили, що мали досвід зіткнення з цим явищем протягом свого навчання. Спостерігається суттєва гендерна диференціація у показниках віктимізації: частка дівчат, які зазнавали булінгу, виявилася вищою і склала 55,9%, тоді як серед хлопців цей показник був нижчим – 46,2%. Що стосується періоду після початку повномасштабного вторгнення (після лютого 2022 року), то чверть (24,7%) школярів стали мішенями булінгу безпосередньо в цей час, що свідчить про збереження та актуалізацію проблеми в умовах воєнного стану [32].

Системний підхід до протидії насильству – через підвищення професійної компетентності фахівців соціальної сфери (соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів), формування ненасильницьких моделей соціальної взаємодії, розвиток культури відповідального батьківства та посилення державної політики у сфері захисту дітей – є необхідною передумовою для забезпечення їхніх прав, гідності та повноцінного та гармонійного розвитку.

Забезпечення захисту дітей у воєнний період потребує системного підходу, доступності інформації для населення, створення координаційних центрів та безперервного інформування фахівців щодо алгоритмів реагування. Усе це є надзвичайно важливими умовами для збереження життя, здоров'я та прав дітей в умовах підвищеної небезпеки.

Розуміння природи насильства, зокрема його ескалації від упереджень до систематичних агресивних дій, підкреслює важливість своєчасного реагування навіть на поодинокі випадки. Соціальний педагог допомагає батькам побачити потенційні загрози, забезпечує об'єктивне вивчення ситуацій та ініціює необхідні профілактичні й відновні заходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості запобігання та протидії проявам насильства у діяльності закладів освіти висвітлюють В. Андрєєнкова [2; 6], О. Кулешова, Л. Міхеєва [14], В. Мельничук, О. Калашник [2], Ю. Смолянська [38] та ін.

Система соціального виховання як важлива складова профілактики соціально неприйнятної поведінки неповнолітніх є предметом уваги І.Гриника [35], І.Зубрицького [8], А. Ревть [35] та ін.

Форми та методи соціально-педагогічної проблеми профілактики та подолання насильства над дітьми в неблагополучних сім'ях розроблені Н.В. Султановою, І.П. Рогальською-Яблонською [42].

Зростання проявів насильства щодо дітей, потреба в ефективних механізмах його попередження та важлива роль соціально-педагогічної підтримки визначили актуальність теми магістерського дослідження **«Соціально-педагогічна робота щодо профілактики насильства над дітьми»**.

Мета дослідження полягає в аналізі особливостей соціально-педагогічної роботи щодо профілактики насильства над дітьми в освітніх закладах.

Об'єкт дослідження – система соціально-педагогічної роботи в освітніх закладах, спрямована на профілактику насильства над дітьми.

Предмет дослідження – процес профілактики насильства над дітьми в освітніх закладах.

Завдання дослідження :

- вивчити особливості виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану;
- проаналізувати особливості профілактики насильства в освітньому закладі та з'ясувати роль соціального педагога у формуванні партнерських взаємин з батьками як умови ефективної превенції насильства над дітьми;
- здійснити аналіз існуючих програм, нормативної бази, ресурсного забезпечення профілактики насильства над дітьми;
- здійснити емпіричне дослідження щодо виявлення проявів насильства в освітньому середовищі та оцінити рівень обізнаності учасників освітнього процесу щодо їх запобігання;
- розробити програму соціального-педагогічного гуртка «Простір безпеки та довіри».

Для виконання поставлених завдань використано такі **методи дослідження:** теоретичні (аналіз, синтез узагальнення, систематизація та класифікація) та емпіричні (опитування, спостереження, експеримент)

Теоретична значимість магістерської роботи полягає в уточненні теоретичних аспектів діагностики проявів насильства над дітьми, соціальної стигматизації та розкритті чинників (психолого-педагогічних та соціальних), що мають вплив на їх поширення.

Практична значимість полягає у розробці конкретних рекомендацій для соціальних педагогів, педагогічних колективів і батьків щодо профілактики та своєчасного реагування на випадки насильства. Матеріали магістерської роботи можуть слугувати допоміжним матеріалом у роботі фахівців соціальної сфери в контексті профілактики насильства над дітьми.

Апробація результатів магістерської роботи: основні положення, висновки й результати дослідження було обговорено на засіданні проблемної групи з соціальної педагогіки.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів та висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1.

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ: ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ ТА КООРДИНАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Жорстоке поводження з дитиною, визначення, причини, прояви, наслідки

За світовими оцінками, щорічно до одного мільярда дітей стають жертвами насильства. Ця проблема має глибокі та довготривалі наслідки, які виходять далеко за межі безпосередньої шкоди [29].

Жорстоке поводження з дитиною – це будь-які прояви фізичного, психологічного, сексуального чи економічного насильства, у тому числі домашнього. До цього також належать будь-які незаконні дії щодо дитини, наприклад вербування, переміщення, переховування, передача чи отримання дитини з метою експлуатації, що здійснюються шляхом обману, шантажу або через використання її вразливого стану (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства») [5].

До форм жорстокого поводження та насильства щодо дитини відносяться: будь-які прояви рабства, продаж чи торгівля дітьми, а також примусова праця; використання або залучення дитини до проституції, створення порнографічних матеріалів чи продукції будь-якого виду; виконання роботи, що може завдати шкоди фізичному чи психічному здоров'ю; використання або втягнення дитини в жебракування; схиляння дитини до злочинної діяльності, а також до вживання алкоголю, наркотичних чи психотропних речовин; ситуації, коли дитина стає свідком злочинів проти життя, здоров'я, свободи, честі, гідності чи/або статевої недоторканності; домашнє насильство, через яке дитина зазнала шкоди або була його очевидцем; булінг (цькування), спрямований на дитину, або булінг, який вона сама вчиняє; ненадання дитині належного харчування, медичної допомоги та догляду, відповідного її віку [43].

Право дитини на захист від будь-яких проявів насильства закріплене у статтях 28 і 52 Конституції України. Ці норми встановлюють, що жодна особа не може зазнавати катувань, жорстокого, нелюдського чи такого поведіння або покарання, що принижує її гідність. Насильство щодо дітей та їхня експлуатація є протиправними діями і тягнуть за собою відповідальність згідно із законом [12].

Жорстоке поведіння та домашнє насильство щодо дитини є серйозною соціальною й психологічною проблемою, що має багатовимірний характер і часто формується під впливом особистісних, сімейних та соціальних чинників. Розуміння причин такого явища є важливим кроком до його попередження, своєчасного виявлення та надання допомоги постраждалим дітям [21]. Нижче подано основні чинники, які можуть сприяти виникненню насильницьких форм виховання та токсичної поведінки дорослих у сім'ї та освітніх закладах.

Назвемо основні причини вчинення жорстокого поведіння, домашнього насильства щодо дитини: особистісні якості батьків (агресивність, авторитарність); відсутність у батьків позитивного прикладу поведінки з дітьми; фізичні чи психічні вади батьків (розумова відсталість, психічні захворювання тощо); невміння виховувати дітей, незнання своїх прав та обов'язків щодо дітей, відсутність почуття відповідальності за них, незнання прав та потреб дітей; невміння долати сімейні та життєві кризи, відсутність самореалізації; недостатня соціалізація батьків; нерозуміння цінності дитини; нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дитини; неприйняття дорослими дитячої індивідуальності; невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей; невідповідність виховання в різні вікові періоди; непослідовність у взаєминах дорослих і дітей; неузгодженість змісту, цілей і засобів виховання між батьками [15].

Причинами жорстокого поведінки з дітьми в дитячих установах, школах та у взаєминах між дітьми можуть бути: недостатня здатність педагогів вибудовувати партнерські, демократичні стосунки з вихованцями, а також неефективні навички комунікації та конструктивного розв'язання конфліктів; низький рівень професійної етики та педагогічної культури; звичка

використовувати командний стиль взаємодії, який дозволяє швидко виконувати службові завдання, але водночас посилює авторитарність і призводить до ігнорування індивідуальних прав і потреб кожної дитини; орієнтація на суб'єкт-об'єктні стосунки за принципом «учитель – дитина» та зловживання владною позицією; професійне вигорання, що знижує емоційну стійкість педагогів та сприяє появі жорстких або некоректних форм взаємодії.

Домашнє насильство щодо дітей є багатофакторним явищем, що формується під впливом різних соціальних, психологічних, економічних та культурних умов [15].

Розуміння цих чинників допомагає вчасно виявляти ризики, запобігати насильницькій поведінці та створювати безпечне середовище для розвитку дитини. Основні групи причин можна визначити так:

- соціальні чинники – загальне напруження в суспільстві, часті конфлікти, поширення моделей насильницької поведінки в медіа та соціальних практиках;
- економічні причини – матеріальна нестабільність, відсутність гідних умов життя та можливостей для працевлаштування, економічна залежність одного з батьків, безробіття;
- психологічні чинники – укорінені стереотипи поведінки, що толерують або виправдовують насильство;
- педагогічні фактори – низький рівень культури поведінки, бракує правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної та трудової вихованості;
- соціально-педагогічні причини – відсутність усвідомленого батьківства, недостатність позитивних моделей сімейних стосунків на засадах рівності та взаємоповаги, нехтування принципами виховання, що ґрунтуються на правах дитини;
- правові чинники – сприйняття насильства як приватної сімейної справи, недостатній рівень правової обізнаності та культури;
- політичні причини – низький пріоритет державної політики у сфері підтримки сім'ї та забезпечення гендерної рівності, зосередженість лише на

питаннях материнства й дитинства при недостатній увазі до ролі батьківства та підтримки чоловіків [25; 26; 27; 32].

Жорстоке поводження з дитиною має серйозний вплив на її фізичний, емоційний та психологічний розвиток. Негативні наслідки можуть проявлятися одразу після травмувальної події або ж виникати поступово й супроводжувати людину в дорослому житті. Традиційно наслідки поділяють на наближені та віддалені [36].

Схарактеризуємо основні наближені наслідки.

Фізичні прояви: різноманітні травми та тілесні ушкодження; нудота або блювання; сильний головний біль; епізоди втрати свідомості.

Психологічні та поведінкові прояви: порушення емоційної стабільності; підвищена агресивність щодо інших людей; втечі з дому або дитячих установ; загальмованість, пасивність, труднощі у реагуванні на події; байдужість до навколишнього середовища та близьких; відчуття постійного страху; тривожність, напруженість; спалахи гніву або неконтрольовані емоційні реакції [7].

Віддалені наслідки жорстокого поводження проявляються не одразу, а формуються поступово, впливаючи на всі сфери життя дитини – фізичну, емоційну, соціальну та когнітивну. Такі наслідки можуть позначатися на здоров'ї та поведінці навіть у дорослому віці, зумовлюючи труднощі у навчанні, стосунках і самооцінці.

Основними віддаленими наслідками є порушення фізичного та психічного розвитку, зокрема: затримка фізичного й нервово-психічного розвитку; відставання у зрості та масі тіла; хронічна гігієнічна занедбаність; різкі зміни ваги: ожиріння або істотне схуднення; розвиток соматичних захворювань; поява психофізіологічних розладів (заїкання, енурез тощо) [7].

Особистісними та емоційними наслідками є: формування нестійкої самооцінки та труднощів у побудові довірливих стосунків; підвищена тривожність, депресивні прояви, емоційна нестабільність; схильність до агресії чи, навпаки, надмірної пасивності.

Соціальними наслідками є: труднощі в адаптації до колективу; проблеми у навчанні та професійній самореалізації; підвищена ймовірність повторення насильницьких моделей поведінки у дорослому житті або, навпаки, віктимної поведінки.

1.2. Виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану

Унаслідок воєнного стану в Україні, що спричинив масову евакуацію та внутрішнє переміщення сімей з дітьми із зон активних бойових дій, істотно зросла загроза життю та здоров'ю дітей. Це переміщення також підвищує ризик вчинення щодо них різних форм жорстокого поводження, а також адміністративних чи кримінальних правопорушень. Механізм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, який регламентує виявлення дітей, що постраждали від жорстокого поводження; розгляд відповідних повідомлень; забезпечення їхньої безпеки та надання необхідної допомоги визначено *Постановою «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження»* [30].

Жорстоке поводження з дітьми охоплює, серед іншого, форми експлуатації та насильства, які включають: продаж дитини, торгівлю дітьми та використання боргової залежності; залучення до примусової праці або вербування для використання у збройних конфліктах; вчинення сексуального насильства стосовно дитини [36].

В умовах воєнного стану, адміністративні правопорушення, які стосуються дітей, найчастіше пов'язані з такими категоріями:

- Вчинення домашнього насильства (*ст. 173-2 КУпАП*).
- Факт вчинення булінгу (цькування) стосовно учасників освітнього процесу, особливо щодо внутрішньо переміщених осіб (*ст. 173-4 КУпАП*).

- Вживання дітьми тютюнових та алкогольних виробів (*ст. 156, 175-1, 178, 180, 180-1 КУнАП*).
- Ухилення батьків або опікунів від виконання обов'язків щодо виховання своїх дітей (*ст. 184 КУнАП*).
- Недотримання встановленого порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування (*ст. 184-2 КУнАП*) [13].

У період воєнного стану найбільшими ризиками щодо дітей є вчинення тяжких злочинів, згідно з Кримінальним кодексом України (ККУ), зокрема:

- Вчинення злочинів, пов'язаних із посяганням на життя (наприклад, умисне вбивство) та різними формами тілесних ушкоджень (умисне середньої тяжкості, легке, побої, катування) (*ст. 115, 122, 125, 126, 127 ККУ*).
- Сексуальне насильство, включаючи зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті, розбещення та інші дії сексуального характеру щодо дитини (*ст. 152, 153, 155, 156, 156-1 ККУ*).
- Залишення дитини у небезпеці та ненадання необхідної допомоги (*ст. 135, 136 ККУ*).
- Незаконне позбавлення волі чи/або викрадення дитини (*ст. 146 ККУ*).
- Вчинення насильницького зникнення дитини (*ст. 146-1 ККУ*).
- Торгівля дітьми (*ст. 149 ККУ*) та експлуатація дітей, включаючи примусову працю (*ст. 150 ККУ*).
- Залучення дітей до протиправної діяльності (до прикладу, до поширення наркотиків, жебрацтва, або іншої злочинної діяльності) (*ст. 304 ККУ*) [13].

Акцентуємо увагу на тому, що у період воєнного стану значно зростають ризики посилення сімейних конфліктів. Це явище спричинене головним чином емоційним напруженням та економічними негараздами.

Поглиблення таких конфліктів може мати прямий наслідок у вигляді залишення дітьми домівок, що, своєю чергою, веде до зростання дитячої бездоглядності.

Загроза життю або здоров'ю дитини встановлюється за допомогою спеціальної оцінки рівня її безпеки.

За результатами цієї оцінки складається відповідний акт. Ця процедура є частиною Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, який був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 [24].

В умовах воєнного стану критично важливим є встановлення оперативної та злагодженої взаємодії між усіма суб'єктами, які уповноважені виявляти дітей, чиєму життю або здоров'ю загрожує небезпека.

До цих суб'єктів належать:

- Правоохоронні органи (органи Національної поліції).
- Служби реагування на надзвичайні ситуації (Територіальні органи ДСНС та їхні підрозділи).
- Фахівці із соціальної роботи та надавачі соціальних послуг.
- Медичні установи (Заклади охорони здоров'я).
- Спеціалізовані служби підтримки постраждалих від домашнього насильства (зокрема, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, гарячі лінії та телефони довіри).
- Громадський сектор (Неурядові та благодійні організації) тощо [36].

Суб'єкт, відповідальний за роботу з дітьми та молоддю, організовує інформування працівників щодо запобігання насильству й жорстокому поводженню з дітьми. Таке інформування охоплює такі основні напрями:

- виявлення ознак фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства;
- методи запобігання булінгу серед дітей;
- застосування ненасильницьких підходів до спілкування та конструктивного врегулювання конфліктів;

- надання первинної психологічної підтримки дітям, які постраждали від насильства;
- алгоритм дій у разі виявлення або виникнення підозри щодо випадків насильства;
- дотримання правових вимог і норм, спрямованих на захист дітей від будь-яких форм насильства [36].

З огляду на вищезазначені ризики та необхідність оперативної взаємодії, доцільним є створення та забезпечення повноцінного функціонування координаційних центрів / штабів із забезпечення соціального захисту дітей. Власне саме такі центри мають бути сформовані на різних рівнях військових адміністрацій із обов'язковим залученням представників усіх вищезгаданих уповноважених суб'єктів (поліції, ДСНС, соціальних служб, закладів охорони здоров'я та громадських організацій).

Для оперативного реагування на повідомлення про випадки жорстокого поводження із дитиною чи/або потенційну загрозу її життю або здоров'ю, усі працівники суб'єктів у певному регіоні/громаді повинні бути поінформовані про актуальні контакти (телефони, гарячі лінії, електронні ресурси тощо), за якими слід повідомляти про дітей у небезпеці.

Крім того, контактні номери телефонів місцевих служб у справах дітей та інших уповноважених суб'єктів обов'язково необхідно довести до відома місцевого населення; надати внутрішньо переміщеним громадянам; поширити серед заінтересованих суб'єктів органів влади. Власне таке широке поширення інформації гарантує, що повідомлення про дітей у кризі будуть швидко скеровані до відповідних служб.

Кожна юридична чи фізична особа, а також усі суб'єкти, які отримали інформацію про дитину, що перебуває в СЖО (складних життєвих обставинах) через жорстоке поводження або загрозу життю/здоров'ю, зобов'язані вжити таких невідкладних заходів: надати домедичну допомогу (за потреби); викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання дитині необхідної екстреної допомоги; невідкладно повідомити (телефоном або електронними

засобами) органи Національної поліції з метою вжиття заходів для припинення протиправних дій щодо дитини; одночасно повідомити службу у справах дітей за місцем виявлення та перебування дитини. У разі, якщо загроза життю чи здоров'ю дитини пов'язана з техногенними аваріями або іншими надзвичайними ситуаціями (а зокрема – пожежа, пошкодження/руйнування будівлі), невідкладно повідомити про це підрозділ територіального органу ДСНС.

Окрім невідкладних служб, інформацію про загрозу життю, здоров'ю або вчинення правопорушень стосовно дітей можна також передати таким органам та установам державної влади та місцевого самоврядування; закладам освіти (закладам дошкільної освіти чи/або закладам загальної середньої освіти тощо); закладам соціального захисту населення, центрам соціальних служб, іншим надавачам соціальних послуг та фахівцям із соціальної роботи; спеціалізованим службам підтримки осіб, постраждалим від домашнього насильства та насильства за ознакою статі; органам прокуратури; уповноваженим органам із питань пробації; спеціалізованим установам із надання безоплатної правової допомоги (центри, бюро правової допомоги). Також, в Україні діє єдиний номер екстрених служб – 112 [36].

У випадку виявлення чи/або підтвердження фактів загрози життю чи здоров'ю дитини, можуть бути вжиті такі невідкладні заходи: дитина може бути негайно направлена до закладу охорони здоров'я для проведення та документування медичного обстеження; проведення судово-медичної експертизи (за потреби); надання необхідної медичної допомоги, включаючи стаціонарне лікування.

Окрім цього, дитина також може бути тимчасово влаштована відповідно до пунктів у сім'ю родичів чи знайомих або у сім'ю патронатного вихователя.

Якщо дитина постраждала внаслідок домашнього насильства одночасно із одним із батьків (або іншим її законним представником), вони мають можливість бути влаштовані разом до спеціалізованих установ: притулки для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі;

Центри соціально-психологічної допомоги; інші заклади, що надають соціальну послугу притулку (тимчасового проживання).

В умовах воєнного стану критично важливим питанням є належна фіксація, збір, збереження та подальша передача до компетентних правоохоронних органів доказів вчинення адміністративних чи кримінальних правопорушень стосовно дитини. Це включає негайне інформування про такі випадки, навіть якщо відбувається евакуація із зон бойових дій. Для ефективного збереження цінних доказів необхідно визначити осіб, які бачили обставини події, та записати їхні контактні дані; максимально зібрати матеріальні докази (зокрема, фото- та відеофіксацію) та передати їх представникам поліції чи інших правоохоронних органів; спробувати детально записати всі побачені обставини та деталі події. Це допоможе запобігти тому, щоб важлива для досудового розслідування інформація була забута або втрачена пізніше, унаслідок стресових чи тривожних ситуацій [36].

Отже, внаслідок воєнного стану, масової евакуації та внутрішнього переміщення, істотно зросла загроза життю, здоров'ю дітей та ризик вчинення щодо них жорстокого поводження й різних правопорушень (адміністративних та кримінальних). Відбувається зростання ризиків та видів правопорушень, посилення сімейних конфліктів через емоційне напруження та економічні негаразди, що веде до дитячої бездоглядності та втечі дітей із домівок; жорстоке поводження, яке включає найтяжчі форми експлуатації (продаж, торгівлю дітьми, примусову працю, вербування у збройні конфлікти та сексуальне насильство); адміністративні правопорушення, що найчастіше стосуються домашнього насильства, булінгу, вживання дітьми заборонених речовин та невиконання батьківських обов'язків. Будь-яка особа, якій стало відомо про дитину в небезпеці, зобов'язана надати домедичну допомогу та викликати швидку допомогу; невідкладно повідомити Національну поліцію (для припинення протиправних дій) та службу у справах дітей, а у разі загрози від НС (пожежі, руйнування) – повідомити ДСНС. В умовах війни життєво необхідним є належна

фіксація, збір та збереження доказів правопорушень (фото, відео, контакти свідків) із подальшою передачею їх правоохоронним органам.

Особливості профілактики насильства в освітньому закладі розглянемо у наступному параграфі нашої магістерської роботи.

1.3. Особливості профілактики насильства в освітньому закладі

Щороку в Україні фіксують приблизно 100 випадків відкриття справ, пов'язаних із булінгом у школах [3]. Відтак постає питання щодо необхідності виявлення причин такої ситуації та як своєчасно виявити прояви цькування та ефективно йому протидіяти. Насильство в закладах освіти може мати різні причини та форми прояву – від поодиноких агресивних дій до тривалих принижень, знущань і систематичного булінгу. У зв'язку з цим психологічна служба повинна реагувати як на окремі випадки насильства серед учнів, так і на прояви цькування, яке сьогодні може знаходити свій прояв у психологічній, фізичній, економічній та інших формах.

Причин того, що дедалі більше дітей стикаються з насильством/булінгом, є комплексними. До вже згаданих у попередньому параграфі нашої магістерської роботи чинників можна додати недостатнє формування дисципліни у дитини, нерозуміння нею особистісних меж та правил соціальної поведінки, а також залучення дитини до сімейних конфліктів. Важливим є й те, що батьки часто займають пасивну позицію та не беруть належної участі в освітньому житті дитини, застосовують покарання за низькі результати навчання чи інші неефективні методи виховання, які не сприяють формуванню конструктивної поведінки.

Нагадаємо, що згідно зі статтею 10 Закону «Про охорону дитинства» [5] кожна дитина має гарантовані права на свободу, особисту недоторканність і повагу до її гідності. Підтримання дисципліни в сім'ї, школі чи будь-якому освітньому закладі має ґрунтуватися на принципах взаємоповаги та

справедливості й не допускати приниження честі та гідності дитини. Держава через уповноважені органи зобов'язана забезпечувати захист дітей від будь-яких проявів домашнього насильства, жорстокого поводження та експлуатації, зокрема сексуального, навіть якщо кривдниками виступають батьки чи/або особи, що їх замінюють.

Нерідко причиною того, що дитина починає цькувати однолітків або навіть педагогів, стає її власний досвід домашнього насильства. Окремо варто згадати і про культуру родинного спілкування: під час обговорення шкільних подій, повідомлень від класного керівника чи результатів батьківських зборів деякі батьки емоційно використовують образливі висловлювання, виражаючи своє невдоволення. Діти, сприймаючи слова батьків як авторитетні, переносять їх у шкільне середовище, що нерідко проявляється у неповазі до педагогів та однокласників.

Проте такого негативного досвіду можна уникнути, якщо об'єднати зусилля учнів, батьків, педагогічних працівників, юристів, представників служб у справах дітей, молодіжних лідерів та активної правозахисної спільноти.

Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу забезпечує інформування працівників щодо запобігання насильству та жорстокому поводженню з дітьми. Таке інформування охоплює, зокрема, такі теми:

- розпізнавання фізичних, психологічних, економічних і сексуальних форм насильства;
- методи профілактики булінгу серед дітей;
- застосування ненасильницьких способів комунікації та врегулювання конфліктів;
- основи надання першої психологічної допомоги дітям, які постраждали від насильства;
- порядок дій у випадку виявлення чи підозри на наявність насильства;
- дотримання правових норм у сфері захисту дітей від насильства;
- алгоритм взаємодії з підрозділами Національної поліції та службою у справах дітей при виявленні фактів насильства або його ознак.

Інформування реалізується шляхом:

- організації щорічних інформаційних кампаній, тематичних тижнів та конкурсів, присвячених темі запобігання насильству;
- проведення інтерактивних тренінгів для дітей із розвитку емоційної компетентності, толерантності та навичок ненасильницької комунікації;
- організації ігор та рольових вправ, що моделюють життєві ситуації та навчають способів захисту своїх прав;
- проведення занять відповідно до напрямів діяльності суб'єкта роботи з дітьми та молоддю щодо безпечної поведінки, прав дитини та медіації;
- співпраці з психологами та соціальними працівниками для групової й індивідуальної роботи з питань запобігання насильству;
- проведення зустрічей із фахівцями (представниками Національної поліції, юристами, соціальними працівниками), які можуть надати практичні поради та поділитися досвідом;
- використання мультимедійних засобів (відеороликів, презентацій, інтерактивних платформ) для доступного й наочного пояснення дітям неприпустимості насильства, його форм та ознак, правил убезпечення, процедури повідомлення та отримання допомоги, а також можливих наслідків для осіб, які вчиняють насильство [31].

Для інформування дітей, їхніх батьків (законних представників) та працівників можуть залучатися також експерти й фахівці, зокрема представники органів місцевого самоврядування, відповідних структур місцевих державних адміністрацій, служб у справах дітей, підрозділів Національної поліції, надавачів соціальних послуг, закладів вищої освіти, а також психологи, соціальні педагоги інших освітніх закладів, юристи, представники громадських об'єднань та міжнародних неурядових організацій.

Отже, до інформування цільових груп (дітей, батьків та персоналу) залучається широке коло експертів та фахівців з різних сфер, включаючи державні та правоохоронні органи, соціальні служби, освітні заклади, а також юристів та представників громадського сектору.

Таким чином, створення довірливих і конструктивних відносин з батьками є субстанцією для діяльності соціального педагога. Наступним етапом є аналіз того, як ця партнерська взаємодія безпосередньо сприяє превенції насильства та створенню безпечного освітнього середовища (п.1.4.)

1.4. Роль соціального педагога у формуванні партнерських відносин з батьками учнів з метою превенції насильства

Статус соціального педагога часто залишається недооціненим, і багато батьків не повною мірою усвідомлюють важливість його ролі. Згідно з Положенням про психологічну службу в системі освіти України (наказ МОН від 22.05.2018 №509), обов'язком соціального педагога є надання підтримки дітям і родинам, які опинилися у складних життєвих обставинах, потребують додаткової педагогічної уваги або мають особливі освітні потреби, у тому числі тим, хто постраждав від насильства чи військових дій. Він також сприяє захисту прав учнів від усіх видів насильства та може представляти їхні інтереси в правоохоронних і судових органах.

У контексті співпраці з батьками соціальний педагог є важливим партнером у запобіганні насильству щодо дітей. Батьки можуть звернутися до нього або повідомити про ситуацію насильства/булінгу, якщо їхня дитина стала учасником чи очевидцем події, або якщо існують обґрунтовані підозри. Інформація може бути передана керівництву освітнього закладу усно чи письмово, у тому числі через електронні засоби комунікації.

Соціальний педагог допомагає батькам орієнтуватися в системі суб'єктів реагування на випадки булінгу та насильства. Окрім школи, родини можуть звернутися до служби освітнього омбудсмена, служби у справах дітей, центру соціальних служб, органів місцевого самоврядування, засновника закладу освіти або до територіального підрозділу Національної поліції.

Найчастіше ефективним першим кроком є звернення саме до закладу освіти та участь у комісійній перевірці випадку відповідно до Наказу МОН від 28.12.2019 р. №1646 [17]. Соціальний педагог у цьому процесі відіграє провідну роль: допомагає зібрати інформацію, оцінити ситуацію, поспілкуватися з усіма учасниками події та координувати подальші дії. У більшості випадків шкільна комісія паралельно передає інформацію до поліції, яка за наявності підстав складає протокол про адміністративне правопорушення та направляє матеріали до суду.

Таким чином, ефективна співпраця між соціальним педагогом і батьками є основою профілактики насильства й булінгу, забезпечує своєчасне реагування та створює безпечне середовище для дитини.

Разові прояви насильства також потребують уваги соціального педагога та батьків, оскільки вони можуть бути лише видимою частиною більш глибокої проблеми, тоді як попередні епізоди залишаються непоміченими. Тому важливо, щоб батьки своєчасно інформували соціального педагога та керівництво закладу про будь-які підозри щодо насильства/булінгу. Це дозволяє створити комісію, яка об'єктивно вивчить ситуацію та встановить усі обставини.

Навіть якщо комісія дійде висновку, що мав місце одноразовий конфлікт, соціальний педагог спільно з батьками та педагогічним колективом має забезпечити заходи з відновлення взаємин між дітьми, створення безпечного й комфортного середовища в класі чи групі. У разі незгоди з рішенням комісії батьки можуть звернутися до інших суб'єктів реагування з пропозицією повторно розглянути випадок.

Оскільки Порядок реагування на випадки булінгу не містить чіткої процедури оскарження рішень комісії, на практиці батьки можуть звернутися до органу, що здійснює управління закладом освіти, або до суду. Соціальний педагог у таких випадках може допомогти батькам зорієнтуватися в алгоритмі дій та виборі відповідної інстанції.

Якщо має місце одноразове цькування, батьки можуть подати заяву до поліції про адміністративне правопорушення за ст. 184 КпАП. Соціальний

педагог може надати консультаційну підтримку щодо таких кроків, пояснити їхні можливі наслідки та допомогти оцінити ситуацію.

Не слід знецінювати навіть разові прояви насильства. Залежно від їхнього впливу на дитину можливим є звернення про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, як у досудовому, так і в судовому порядку. У деяких випадках навіть одноразові дії можуть містити ознаки кримінального правопорушення. У цьому контексті соціальний педагог відіграє роль посередника й радника для батьків, допомагаючи їм правильно реагувати, підтримувати дитину та запобігати повторним випадкам насильства.

В розрізі піднятого питання доцільно розглянути так звану піраміду ненависті.

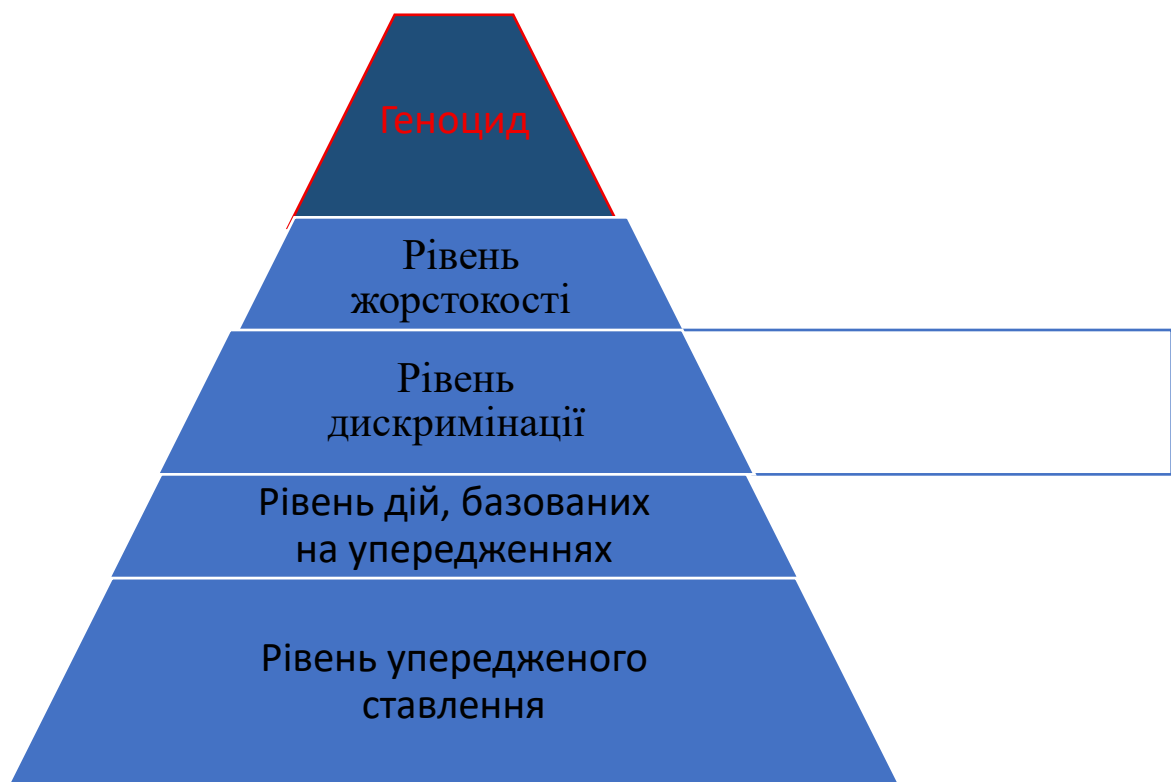

Рис. 1.1. Піраміда ненависті

Нижній рівень піраміди, відомий як рівень упередженого ставлення, утворюють наші стійкі упередження, вірування та соціальні стереотипи. Його функціональний прояв полягає у некритичному засвоєнні узагальнень щодо соціальних груп (наприклад, «недостатня обдарованість блондинок»,

«кримінальні схильності вихованців інтернатних закладів»). Визначальним механізмом є ментальна екстраполяція, за якої негативна поведінка індивіда (наприклад, кримінальний вчинок представника етнічної групи) поширюється на всіх членів цієї групи, формуючи узагальнене негативне ставлення, а також толерування або ігнорування гумористичних/саркастичних висловлювань, які містять елементи дискримінації чи приниження гідності.

Наступний рівень піраміди представлений діями, які безпосередньо ґрунтуються на сформованих упередженнях і стереотипах. Цей рівень, за суттю, є початком активної агресії та включає такі форми поведінки, як: використання принизливих жартів (дискримінаційний гумор); насмішки та образи; соціальна ізоляція та виключення (остракізм).

Як слушно зазначається, саме на цьому рівні здебільшого розгортається булінг (цькування) в освітньому закладі.

Взаємозв'язок між рівнем упередженого ставлення (фундамент) та рівнем дій, базованих на упередженнях (другий рівень), має етіологічний характер: стереотипи та упередження слугують когнітивною основою та моральним виправданням для агресивних дій.

Відсутність сформованих негативних узагальнень – наприклад, щодо «дітей із закладів інтернатного типу як крадіїв» чи «переселенців як сепаратистів» – унеможливорює раціоналізацію принизливих висловлювань і насмішок. Агресивна поведінка (булінг) рідко виникає на порожньому місці; вона спирається на засвоєні раніше соціальні кліше.

У міському освітньому закладі об'єктом цькування став учень із соціально неблагополучної сім'ї. Його родина характеризувалася дисфункцією (батько-зловживав алкоголем, що чинив домашнє насильство) та низьким соціально-економічним статусом (злиденні умови проживання).

Цей учень регулярно зазнавав соціальної стигматизації та прямого булінгу (цькування), які базувалися на поширеному серед учасників освітнього процесу (як дітей, так і дорослих) соціальному стереотипі: «дитина із неблагополучної сім'ї є потенційним правопорушником/крадієм».

Наслідком такого упередженого ставлення стало те, що хлопчика автоматично призначали винним у крадіжках та зникненні майна у класі. Це підтверджує, що сформоване упередження слугує когнітивною основою для необґрунтованих звинувачень і подальшої соціальної ізоляції. Без цього домінувального стереотипу булінг, заснований на звинуваченні у крадіжках, не мав би такої стійкої підтримки у шкільній спільноті.

Цей кейс підтверджує, що жорстоке поводження та цькування з високою ймовірністю не відбулися б, якби учасники освітнього процесу не засвоїли та не толерували упередження щодо людей з іншою зовнішністю та дискримінаційні етнічні стереотипи.

Наступний рівень піраміди ненависті являє собою дискримінацію.

Дискримінація – це практика, за якої певна особа або група осіб неправомірно позбавляється рівних прав, можливостей або доступу до ресурсів винятково через її належність до соціальної групи, об'єднаної спільними ознаками (етнічна приналежність, стать, інвалідність, соціальний статус тощо).

На практиці це проявляється як створення перешкод або обмежень, що ґрунтуються на упередженнях, а не на індивідуальних заслугах чи здібностях.

Наведемо такий ілюстративний приклад: рішення адміністрації освітнього закладу відмовити у зарахуванні дитини з інвалідністю через потенційні «складнощі» в організації навчального процесу є прямою дискримінацією. Така відмова порушує право на освіту та базується на узагальненому негативному стереотипі про обтяжливість інклюзивного навчання, а не на оцінці індивідуальних потреб дитини.

Наступний, вищий рівень піраміди ненависті є рівнем жорстокості. Він характеризується вчиненням прямих актів насильства як проти окремих осіб, що належать до цільової групи, так і проти їхньої власності.

Наявність у суспільстві стійких стереотипів, упереджень та практики дискримінації (попередні рівні) створює для реалізації агресивних дій на цьому рівні. До найбільш резонансних проявів належать: погроми та акти вандалізму

щодо поселень представників ромського етносу; фізичні напади та залякування щодо активістів ЛГБТ-спільноти тощо.

Ці акти соціальної агресії є кульмінацією існуючої ієрархії ненависті. Вони не можуть виникнути ізольовано, а є прямим наслідком та логічним продовженням толерування попередніх етапів: від когнітивних упереджень і дискримінаційної практики до прямого фізичного насильства.

Найвищий рівень, або кульмінація (вінець) піраміди ненависті, це геноцид.

Геноцид являє собою систематичне та цілеспрямоване знищення (повне або часткове) національної, етнічної, расової чи релігійної групи, вчинене винятково на підставі приналежності осіб до цієї групи.

Цей рівень є кінцевим етапом ескалації, на якому сформовані раніше упередження, дискримінація та акти жорстокості трансформуються у державну або організовану політику масового винищення.

Власне аналіз усіх рівнів цієї піраміди доводить необхідність вчасного та негайного реагування на будь-які прояви насильства в учнівському середовищі.

Наведемо приклад реальної ситуації, яка ілюструє значимість своєчасного реагування на разові прояви насильства та роль соціального педагога:

У школі 10-річний учень під час перерви один раз штовхнув свого однокласника, через що дитина впала і отримала незначні фізичні ушкодження. Батьки постраждалої дитини звернулися до соціального педагога школи. Хоч конфлікт був разовим, соціальний педагог одразу зібрав інформацію: опитав свідків, обидві дитини та класного керівника, провів бесіду з кривдником, пояснив йому наслідки агресивної поведінки.

Соціальний педагог також провів зустріч із батьками обох дітей, пояснив їм права дитини та можливі дії: від звернення до шкільної комісії до подання заяви до поліції або цивільного позову про відшкодування моральної шкоди. Завдяки такому підходу конфлікт був розглянутий комісійно, відновлено стосунки між дітьми, проведено профілактичні бесіди для всього класу про взаємоповагу та наслідки агресії.

Цей приклад показує, що навіть одноразовий прояв насильства не можна ігнорувати: своєчасне втручання соціального педагога допомогло не лише захистити постраждалу дитину, а й запобігти подальшому булінгу, підвищити усвідомлення учнів щодо насильницької поведінки та залучити батьків до конструктивної взаємодії.

Розглянемо інший приклад реальної ситуації в одній із шкіл Дрогобицької ТГ. У середній школі одна з учениць постійно скаржилася батькам на неприємності у класі, але вони сприймали це як дрібні конфлікти, поки дівчинка не почала уникати школи та демонструвати ознаки тривожності й апатії. Батьки звернулися до соціального педагога, який провів серію індивідуальних бесід із дитиною, опитав свідків і переглянув записи камер відеоспостереження в коридорах та класі.

Соціальний педагог помітив закономірність: кілька однокласників систематично принижували дівчинку, ображали її словесно, ігнорували в групових завданнях, а іноді навіть навмисно псували її речі. Було створено шкільну комісію для розслідування випадку булінгу. Після всебічного з'ясування обставин було задокументовано систематичне цькування, складено рекомендації для керівництва школи, проведено виховні бесіди з кривдниками та організовано психологічну підтримку для потерпілої дитини.

Як бачимо, завдяки ролі соціального педагога батьки отримали повну інформацію про ситуацію та змогли залучити додаткові інстанції (службу у справах дітей, поліцію) для захисту дитини. Як результат, цькування було припинено, а класна група пройшла навчання з формування толерантності та навичок ненасильницької комунікації.

Акцентуємо увагу на тому, що насильство/булінг може супроводжуватися більш серйозними правопорушеннями, передбаченими Кримінальним кодексом [13], зокрема: доведенням до самогубства (ст. 120), погрозою вбивством (ст. 129), умисним тілесним ушкодженням (ст. 121, 122, 125) або побоями та мордуванням (ст. 126). У випадках, коли кривдником є неповнолітній, який вчинив суспільно небезпечне діяння, кримінально-процесуальне законодавство передбачає

спеціальні правила провадження щодо дітей: застосування примусових виховних заходів, особливості розслідування та визначення покарання з урахуванням віку правопорушника [13].

У цьому контексті соціальний педагог відіграє важливу роль у співпраці з батьками: він інформує родину про можливі правові наслідки дій дитини, допомагає зрозуміти алгоритм реагування, координує взаємодію з поліцією та службами у справах дітей, а також підтримує батьків у профілактичних заходах, спрямованих на виправлення поведінки неповнолітнього та запобігання подальшому насильству. Соціальний педагог стає посередником, який поєднує освітній та правовий аспекти захисту дітей і сприяє безпечному соціальному середовищу у школі та сім'ї.

«Шкільні війни», на жаль, не зникли навіть в умовах воєнного стану. Почасти навпаки, прояви насильства в освітньому процесі змінюються, пристосовуються до сучасного цифрового середовища та транскордонної взаємодії. Особливо помітною є тенденція групового цькування дітей, які перемістилися всередині країни або за кордон, а також збільшення випадків пасивного цькування – ігнорування чи бойкотування окремих учнів.

У цьому контексті соціальний педагог виступає важливим партнером для батьків у профілактиці та виявленні насильницької поведінки. Він інформує родини про нові форми цькування, допомагає своєчасно помічати ознаки насильства, організовує підтримку постраждалих дітей та координує дії з керівництвом школи, педагогами та іншими суб'єктами реагування. Спільно з батьками соціальний педагог сприяє створенню безпечного середовища для дітей, допомагає розробляти профілактичні заходи і забезпечує належну реакцію на будь-які прояви насильства, використовуючи кримінально-правові, цивільні та адміністративні механізми захисту.

Власне саме такий підхід відповідає принципу «нульової терпимості» до насильства, який підтримує Європейський суд з прав людини, зокрема у справі «F.O. v. Croatia» (№ 29555/13 від 22.04.2021) [39], де булінг учня вчителем у державній школі було визнано порушенням прав дитини.

Соціальний педагог допомагає батькам зрозуміти, як цей принцип реалізується на практиці у школі та як забезпечити ефективний захист дітей. Діяльність шкільного соціального педагога щодо запобігання та протидії насильству над дітьми ґрунтується на таких принципах:

- Недискримінація за будь-якими ознаками. Соціальний педагог забезпечує рівне ставлення до всіх дітей, незалежно від їхнього походження, статусу, стану здоров'я, статі чи будь-яких інших ознак, формуючи безпечний та інклюзивний простір.
- Ненасильницька модель взаємодії. Фахівець сприяє розвитку культури мирного спілкування, навчає дітей і батьків конструктивним способам вирішення конфліктів, попереджає прояви агресії у міжособистісних стосунках.
- Партнерство та підтримка між педагогами і батьками. Соціальний педагог виступає посередником між школою та родиною, забезпечуючи взаєморозуміння, спільну відповідальність і єдність дій у питаннях захисту прав дитини та формування безпечного освітнього середовища.
- Особистісно-орієнтований підхід. У роботі з кожною дитиною соціальний педагог враховує її індивідуальні потреби, особливості розвитку, емоційний стан та життєві обставини, що дозволяє своєчасно виявляти ризики насильства та надавати відповідну підтримку.
- Розвиток соціального та емоційного інтелекту учасників освітнього процесу. Педагог проводить заняття й тренінги, спрямовані на формування емпатії, уміння розпізнавати й регулювати власні емоції, розв'язувати конфлікти мирними засобами та будувати здорові стосунки в колективі.
- Гендерна рівність. У своїй діяльності соціальний педагог сприяє формуванню толерантного ставлення до різних гендерних ідентичностей, запобігає насильству на ґрунті гендерних стереотипів та дискримінації.
- Участь учасників освітнього процесу у прийнятті рішень. Фахівець залучає дітей, батьків і педагогів до обговорення та розробки заходів з

профілактики насильства, сприяє їхній активній позиції та відповідальності за створення безпечного середовища.

Таке поєднання принципів забезпечує комплексну й ефективну діяльність соціального педагога у сфері профілактики насильства та підтримки дітей у шкільному середовищі.

Резюмуючи сказане вище, наголосимо, що соціальний педагог будує роботу на засадах поваги, рівності та співпраці, зосереджуючись на конструктивному вирішенні проблем та емоційному розвитку для ефективного захисту прав дитини та профілактики насильства.

Висновки до першого розділу

Насильство над дітьми є багатовимірною глобальною проблемою, щорічно вражаючи надзвичайно велику кількість дітей. Жорстоке поводження охоплює всі форми насильства та нехтування, а також є протиправним згідно з Конституцією України. Наслідки жорстокого поводження є довготривалими та системними, проявляючись у наблизеній та віддаленій перспективах.

Унаслідок воєнного стану в Україні суттєво зросли ризики для життя та здоров'я дітей, зокрема через масову евакуацію та посилення сімейних конфліктів, що призводить до дитячої бездоглядності та втеч із домівок. Жорстоке поводження в цей період набуває найтяжчих форм (торгівля, вербування, сексуальне насильство тощо), а також проявляється через адміністративні правопорушення.

Освітнє середовище є пріоритетною ланкою у системі превенції насильства, що обумовлено високою частотою фіксації шкільного булінгу та інших агресивних дій. Профілактична діяльність соціального педагога має бути комплексною та включати: інформування педагогічних працівників та учнів про форми насильства, ознаки та алгоритми реагування; проведення інтерактивних заходів (тренінгів, ігор) для розвитку емоційної компетентності та ненасильницької комунікації; створення системи координації з зовнішніми фахівцями (поліція, юристи, психологи).

Соціальний педагог відіграє координуючу роль у цій системі, виступаючи посередником між дитиною, батьками, педагогами та зовнішніми суб'єктами реагування. Ефективність превенції насильства безпосередньо залежить від формування партнерських відносин із батьками, які мають бути своєчасно поінформовані про права дитини, алгоритми реагування на булінг (через шкільну комісію, поліцію, суд) та необхідність не ігнорувати навіть разові прояви насильства. Своєчасне втручання соціального педагога допомагає не лише захистити постраждалих, а й виправити девіантну поведінку кривдників.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СТАНУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

2.1. Аналіз сучасного стану соціально-педагогічної роботи з профілактики насильства та його ефективності

Повноцінний особистісний розвиток та успішність освітнього процесу безпосередньо залежать від забезпечення безпечних і сприятливих умов у закладі освіти, який є основним соціалізуючим середовищем для кожного учня. Проте цей процес почасти ускладнюється деструктивними чинниками, серед яких домінує проблема насильства у молодіжному середовищі, що набуває все більшого поширення. Насильницькі прояви спричиняють зростання рівня агресії, неконтрольовану ескалацію конфліктів і, як наслідок, провокують у здобувачів освіти емоційні та психологічні розлади, знижують їхню академічну успішність та значно підвищують ризик суїцидальної поведінки.

Соціально-педагогічна робота, спрямована на превенцію насильства в освітньому середовищі, є пріоритетним напрямом діяльності закладів загальної середньої освіти в Україні. Аналіз сучасного стану цієї роботи свідчить про перехід від ситуативного реагування до системної, багаторівневої профілактики, що ґрунтується на принципах міждисциплінарній взаємодії.

Соціально-педагогічна робота щодо профілактики насильства над дітьми ґрунтується на особистісно-орієнтованому, системному та компетентнісному підходах. Це передбачає не лише інформування про наслідки насильства, а й розвиток соціально-емоційних компетентностей, емпатії та навичок конструктивного вирішення конфліктів поміж учасниками освітнього процесу.

Сучасна соціально-педагогічна профілактика насильства реалізується за такими трьома основними напрямками:

- Первинна профілактика спрямована на все учнівство та педагогів. Включає просвітницьку роботу, розробку та впровадження правил соціальної поведінки, а також інтеграцію антибулінгових тем у навчальні предмети.
- Вторинна профілактика передбачає роботу соціального педагога з групами ризику (дітьми, схильними до агресії, жертви або свідки насильства). При цьому соціальний в арсеналі професійної діяльності соціального педагога особливої популярності набувають тренінги, індивідуальні та групові корекційні заняття.
- Третинна профілактика – це передовсім індивідуальна робота з учнями та сім'ями, в яких вони виховуються, де факт насильства вже є встановленим. Цей різновид профілактичної роботи включає кризове консультування, супровід та взаємодію з фахівцями соціальних служб і правоохоронних органів [35].

Нагадаємо, що щороку, 19 листопада, світова спільнота відзначає День запобігання насильству над дітьми, що слугує каталізатором для актуалізації питань дотримання фундаментальних прав дитини та мобілізації зусиль щодо превенції насильницьких проявів.

У контексті відзначення цієї дати на території Дрогобицької територіальної громади було ініційовано та реалізовано соціальний проєкт «Насильство не має меж. Не мовчи!». Проєкт, який триватиме протягом листопада-грудня, було організовано ініціативною групою під керівництвом Юлії Кардаш. Його основною метою визначено проведення інформаційно-просвітницьких заходів для підвищення обізнаності та глибшого розуміння проблематики домашнього насильства [44].

У рамках цього проєкту було проведено спеціалізований соціальний майстер-клас для молоді. Захід, що відбувся у приміщенні Дрогобицької міської ради та отримав назву «Бузкові пташки», став результатом співпраці майстринь Уляни Чаплі та Оксани Плитин із відділом сім'ї та молоді Дрогобицької міської ради.

Учасниками майстер-класу стали близько тридцяти учнів 7–9 класів закладів загальної середньої освіти громади. Протягом заняття діти не лише виготовляли бузкових пташок із паперу (які символізують протидію насильству), але й паралельно брали участь у дискусії щодо важливості емоційної грамотності. Обговорення було сфокусоване на визначальній ролі емоційного інтелекту у формуванні здорових міжособистісних взаємин та ефективній протидії будь-яким проявам насильства. Завершився захід символічним розміщенням виготовлених пташок на спеціальному дереві [44].

Цей захід демонструє приклад вторинної профілактики насильства через залучення молоді до творчо-комунікативної діяльності, спрямованої на розвиток емоційно-вольової сфери та формування активної громадянської позиції щодо проблеми насильства.

У контексті підвищення ефективності превентивної роботи в освітньому середовищі, досвід громадських ініціатив може слугувати важливим ресурсом для соціальних педагогів закладів освіти Дрогобича. Соціальні педагоги можуть співпрацювати з фахівцями Денного центру соціально-психологічної допомоги (які реалізували акцію «Тут тебе чують. Не мовчи. Говори. Дій.») з метою імплементації їхніх напрацювань у шкільне середовище. До прикладу, акція «Стіна довіри» (проведена у ТЦ «Парк» м. Дрогобич) являє собою ефективний механізм анонімного моніторингу громадських думок та емоційного стану. Соціальні педагоги шкіл Дрогобича можуть адаптувати цю методику для первинної діагностики ризиків насильства та виявлення прихованих випадків булінгу/насильства в учнівських колективах. Матеріали та ідеї, зібрані під час акції (зокрема, поради щодо розпізнавання контролю, ізоляції та маніпуляцій, а також історії подолання токсичних стосунків), можуть бути використані соціальними педагогами для розробки та проведення тренінгів та інформаційних годин для учнів 7–11 класів. З метою формування підтримувального соціального середовища можна скористатися посланням «Ти не одна/не один» в контексті використання анонімних слів підтримки, які є унікальним інструментом для створення атмосфери довіри та небайдужості.

Соціальні педагоги освітніх закладів, співпрацюючи з фахівцями Центру, організовують схожі акції безпосередньо у школах для стимулювання учнів до відвертості та формування культури взаємодопомоги. Так, застосування анонімного опитування через QR-код є ефективним способом збору щирих, глибоких та особистих відгуків від молоді. Це дозволяє соціальним педагогам оперативно отримувати конфіденційну інформацію про потреби учнів у сфері психологічної підтримки та захисту від насильства.

На прикладі освітніх закладів міста Дрогобич можна також простежити конкретні механізми реалізації профілактичної роботи, які демонструють її ефективність. Так, у Ліцеї №3 імені В'ячеслава Чорновола Дрогобицької міської ради активно застосовуються елементи міжнародних програм з розвитку життєвих навичок. Фахівці психологічної служби регулярно проводять інтерактивні заняття на тему: «Коло довіри та безпеки», під час яких проходить навчання дітей розпізнавати ознаки булінгу та безпечно повідомляти про них. Значної популярності серед учнів набувають тренінги з управління гнівом та емпатії, що проводяться для зниження рівня агресивності.

У Ліцеї №1 імені Івана Франка регулярно відбуваються «Батьківські антибулінгові конференції», де батьків інформують про юридичну відповідальність за цькування та навчають методам підвищення психологічної стійкості дітей. Слід відмітити, що до цих заходів активно залучаються викладачі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка для проведення супервізій.

Нагадаємо, що ефективність соціально-педагогічної профілактики оцінюється за такими критеріями: зниження кількості зареєстрованих випадків булінгу, підвищення рівня довіри учнів до шкільного психолога/соціального педагога (за результатами анонімного анкетування) та активна участь батьків у просвітницьких заходах.

Акцентуємо увагу на тому, що в школах м. Дрогобич впроваджена чітка система фіксації та реагування на випадки насильства (булінгу). Соціальні педагоги активно співпрацюють із Комісіями з розгляду випадків булінгу.

У цілому, соціально-педагогічна робота з профілактики насильства є системною і багатогранною. Вона демонструє значний прогрес, особливо завдяки міжвідомчій співпраці та впровадженню інноваційних практик профілактики насильницької поведінки серед учнів. Проте для досягнення максимальної ефективності необхідне безперервне адаптування програм до нових соціальних викликів.

Особливо актуальними в умовах сьогодення є цільові профілактичні заняття, спрямовані на підвищення обізнаності молоді щодо ризиків психологічного насильства, маніпуляцій та кібербулінгу і запобігання залученню юнацтва до небезпечних та протиправних дій. До прикладу, учням ліцею № 2 м. Дрогобич було детально роз'яснено, як розпізнати ознаки психологічного тиску та спроб маніпуляції з боку незнайомців, на що варто звертати увагу в онлайн-спілкуванні та як правильно діяти у випадках підозрілих або агресивних контактів, проведеного соціальним педагогом освітнього закладу Сергієм Живчиним [10]. Особливу увагу приділено питанням безпечної поведінки в інтернеті, адже саме віртуальний простір сьогодні часто стає основним каналом для спроб схиляння до небезпечної поведінки; кібербулінгу та збору компрометуючої інформації з метою шантажу. Учні отримали від соціального педагога практичні поради, які є універсальними для захисту від будь-яких форм онлайн-насильства: «Ніколи не повідомляти незнайомцям персональні, інтимні чи фінансові дані»; «Бути обережними з пропозиціями щодо «легкого заробітку» чи нереалістичних винагород, що можуть бути пасткою для залучення до протиправних дій». Соціальний педагог наголосив учням, що в разі отримання підозрілих, загрозливих чи образливих повідомлень або пропозицій необхідно негайно звертатися до батьків, шкільного соціального педагога/психолога, найближчого відділення поліції, телефонувати на спецлінію 102 або звертатись на Національну дитячу «гарячу лінію» (116 111 (безкоштовно з мобільних телефонів), 0 800 500 225 (безкоштовно зі стаціонарних та мобільних телефонів), а також завжди перевіряти будь-яку інформацію та критично ставитися до нових контактів, прохань або агресивних коментарів у соціальних мережах.

Логіка нашого дослідження також вимагає звернення до зарубіжного досвіду профілактики насильства над дітьми. До прикладу, однією із найбільш визнаних та ефективних зарубіжних моделей профілактики насильства в освітньому середовищі є фінська програма «KiVa». Ця програма є єдиною національною ініціативою у Фінляндії, цілеспрямовано розробленою для боротьби з шкільним цькуванням (булінгом). Акцентуємо увагу на тому, що сам акронім «KiVa» (фінською – «хороший») символізує позитивну мету програми: зменшення показників шкільного насильства та зниження рівня віктимізації (перетворення на жертву) серед учнів. Програма поширюється на всіх учнів загальноосвітніх шкіл віком від 5 до 11 років (початкова та молодша середня ланка) та поєднує такі два основні напрями: універсальна профілактика (систематичні дії, спрямовані на запобігання виникненню випадків насильства шляхом формування позитивної шкільної культури) та специфічне втручання (чітко визначені протоколи для цільового реагування на вже зафіксовані випадки цькування) [33].

Таким чином, програма «KiVa» є комплексною превентивною системою, що забезпечує як загальну освіту щодо насильства, так і ефективні механізми втручання [33].

Австралійські дослідження засвідчують високий рівень поширеності насильства серед учнівської молоді. Було встановлено, що кожен четвертий учень початкових класів стикався з традиційним булінгом, а приблизно кожен п'ятий зазнав кібербулінгу протягом річного періоду [50]. Широкомасштабне опитування австралійського педагогічного персоналу виявило дефіцит компетентностей у вчителів для ефективної протидії кібербулінгу. Більшість респондентів наголосили на необхідності додаткової підготовки для боротьби з прихованими формами цькування, особливо тими, що реалізуються через цифрові технології. Отримані результати також підкреслили потребу педагогів у додатковій підтримці для повного розуміння шкідливих наслідків насильства та розпізнавання його різних форм. У відповідь на цю проблему була розроблена програма «Friendly Schools», що стала першою австралійською ініціативою

боротьби з булінгом, заснованою на великому масиві емпіричних досліджень серед місцевих дітей та підлітків.

Ефективність програми «Friendly Schools» була емпірично підтверджена апробацією, що охопила 15 початкових шкіл та понад 1000 учнів віком 8–9 років, а також еквівалентну контрольну групу. Проєкт був інтегрований у навчальний процес на постійній основі і включав три взаємопов'язані вектори трансформації: вдосконалення внутрішньої політики школи (розробка та імплементація антибулінгових норм), посилення сімейного впливу (активне залучення батьків до превентивної роботи) та реалізація спеціалізованої навчальної програми в класі. Координація роботи в кожній установі забезпечувалася спеціальними комітетами, які отримували навчальні посібники, що містили конкретні стратегії та приклади для реалізації політики протидії насильству. Роль вчителів передбачала проходження структурованого навчання та безпосереднє впровадження програми через різноманітні інтерактивні методи, включаючи рольові ігри, проєктну діяльність та дискусійні клуби, що забезпечило комплексний підхід до профілактики насильства [50].

У США та Канаді ефективна профілактика насильства та агресії ґрунтується на компетентнісно-орієнтованих моделях, які зосереджені на розвитку соціально-емоційних навичок (SEL) в учнів. Суть цих моделей полягає у систематичному навчанні школярів ключовим навичкам, необхідним для управління власними емоціями, встановлення позитивних цілей, розвитку емпатії, підтримки конструктивних відносин та прийняття відповідальних рішень. Прикладами таких програм є «The Second Step» (спрямована на емпатію, вирішення конфліктів та імпульсний контроль) та модель «CASEL» (що забезпечує інтеграцію SEL в академічну програму). Ці практики доводять, що найбільш ефективна профілактика насильства має превентивний, освітній характер та охоплює всю шкільну спільноту шляхом формування стійких соціально-емоційних компетентностей [51].

Іспанія, як і інші країни, активно впроваджує заходи з протидії насильства в шкільному середовищі протягом майже двох десятиліть. Власне необхідність

систематичної роботи була вперше підтверджена першим дослідженням поширеності булінгу, ініційованим самими дослідниками на основі їхніх педагогічних спостережень. Через десять років після початкових даних, значне погіршення шкільного клімату спонукало органи державної влади, у співпраці з ЮНІСЕФ, до розробки національного звіту омбудсмена щодо цькування в школах [49].

Дослідження в Іспанії виявили специфічну структуру шкільного булінгу, що характеризується переважанням соціально-психологічних форм насильства, зокрема соціальної ізоляції, на відміну від відносно меншої кількості випадків фізичної агресії. Хоча ці дані не дозволяють стверджувати про загальне зниження всіх видів насильства, надзвичайно важливим досягненням вважається стабілізація динаміки поширеності: протягом семи років не було зафіксовано жодних статистично значущих змін у відсотку учнів, які стали жертвами цькування. Ця незмінність, на тлі світової тенденції до зростання проблеми, підкреслює ефективність національного моніторингу та превентивних заходів, підтверджуючи фокус Іспанії на боротьбі саме з соціально-психологічними формами насильства [49].

Аналіз сучасного стану соціально-педагогічної роботи свідчить, що забезпечення безпечного та сприятливого освітнього середовища є надзвичайно важливою умовою для повноцінного розвитку учнів, оскільки насильство є потужним деструктивним чинником, що призводить до агресії, психологічних розладів та зниження академічної успішності.

Сучасний стан соціально-педагогічної роботи з профілактики насильства характеризується комплексністю, міждисциплінарністю та постійною адаптацією до нових соціальних викликів, що забезпечує значний прогрес у створенні безпечного освітнього простору.

Вивчення та адаптація зарубіжного досвіду має важливе значення для української соціально-педагогічної практики, оскільки він надає готову, науково обґрунтовану методологічну основу.

2.2.Діагностика проявів насильства та вивчення рівня обізнаності учасників освітнього процесу

Безпека та комфорт учнів у освітньому закладі є одними із факторів ефективного навчання та гармонійного розвитку особистості. Для створення безпечного та підтримувального середовища важливо розуміти, як самі учні оцінюють свій рівень захищеності, ставлення до них дорослих, а також наявність ресурсів підтримки у разі конфліктів чи/або насильства.

Метою даного опитування було виявлення суб'єктивного відчуття безпеки учнів, оцінки ставлення до них педагогів та однолітків, а також рівня поінформованості про можливість отримання допомоги. Окрім цього, дослідження дозволило визначити пріоритети дітей щодо покращення умов навчання та забезпечення фізичної, соціальної та психологічної безпеки в освітньому середовищі.

Опитування ми проводили на базі ліцеїв № 2,3,8 Дрогобицької територіальної громади за сприяння Відділу у справах дітей Дрогобицької міської ради. Загалом було опитано 128 учнів. Результати опитування дають змогу соціальним педагогам, адміністрації школи та психологам системно планувати профілактичні заходи, покращувати комунікацію з дітьми та створювати довірливе соціальне середовище, що сприяє захисту прав і потреб кожного учня.

У нашому дослідженні ми скористалися типовою анкетною анонімного опитування дітей [43]. На запитання «Чи відчував(-ла) ти себе в безпеці в освітньому закладі?» 68 % дітей зазначили, що завжди почуваються захищеними. Ще 25 % відповіли, що інколи відчувають безпеку, а 7 % зізналися, що не почуваються в безпеці.

На запитання «Яким було ставлення дорослих до тебе?» 55 % опитаних повідомили, що дорослі ставляться до них з повагою. Для 30 % це ставлення є байдужим, а 15 % вказали на несправедливе ставлення з боку дорослих.

На запитання «Чи були випадки, коли хтось із працівників... або дітей тебе лякав, ображав або погрожував?» ствердну відповідь дали 22 %, а 78 % зазначили, що таких випадків не було.

Проаналізуємо відповіді учнів на запитання «Чи знаєш ти, до кого можна звернутися за допомогою?». 60 % опитаних продемонстрували поінформованість про доступні ресурси підтримки та безпечні канали для вирішення проблем, що свідчить те, що учні знають, куди можна звернутися у разі насильства, конфлікту чи психологічної проблеми), а відтак – про наявність довіри до дорослих та служб підтримки.

Ця частка дітей (25%) не знає, до кого можна звернутися за допомогою. Це свідчить про низький рівень обізнаності щодо доступних ресурсів підтримки або про відсутність довіри до дорослих і служб допомоги. Діти з цієї групи перебувають у ризиковій ситуації, адже в разі проблем або насильства вони можуть залишитися без підтримки. Така ситуація свідчить про потенційний ризик залишатися у складній ситуації без допомоги, якщо дитина не знає, до кого звертатися.

15% респондентів не впевнені чи/або сумніваються, чи можна комусь довіряти. Така відповідь може вказувати на часткову обізнаність, але низьку впевненість у доступності допомоги або недостатню інформацію про канали підтримки. Це також сигналізує про потребу у підвищенні поінформованості та формуванні довіри до дорослих і спеціалістів.

Опитування показує, що майже кожна четверта дитина знаходиться у групі ризику, а ще частина є невпевненою. Для соціального педагога це означає необхідність системної роботи щодо інформування дітей про ресурси підтримки, навчання навичок звернення за допомогою та підвищення довіри до дорослих і спеціалістів як в умовах освітнього закладу, так і поза ним.

Цінними в контексті нашого дослідження були також відповіді на запитання «Що б ти хотів (хотіла) покращити для того, щоб було безпечніше?». Так, найбільша частка опитаних (35 %) запропонувала посилити фізичну безпеку: встановити більше камер спостереження або посилити охорону на території

освітнього закладу (школи). Це свідчить про потребу дітей у відчутті безпеки та контролю над потенційно небезпечними ситуаціями.

Трохи менше респондентів (30 %) наголосили на необхідності краще реагувати на випадки булінгу та стосунки між учнями. Це вказує на важливість попередження конфліктів, розвитку навичок дружніх взаємин та створення позитивного клімату в учнівському колективі.

Одна п'ята учнів зазначила, що хотіли б мати більше довіри та розмов з психологом/соціальним педагогом або учителями. Це свідчить про потребу у соціально-психологічному супроводі, можливості обговорювати проблеми та отримувати підтримку у безпечному середовищі.

Деякі учні (10 %) запропонували краще освітлення та ремонт приміщень, що підкреслює важливість комфортного та безпечного фізичного середовища для навчання і перебування у школі.

Невелика частка респондентів (5 %) вважає, що реальні умови є для них задовільними, або не мають конкретних пропозицій щодо покращення безпеки чи умов.

Отримані дані дозволяють зробити низку аргументованих висновків, які стануть основою для розробки соціально-педагогічної програми:

1. Наявність ризику: близько 1/4 учнів (22%) підтвердили факти залякування або погроз, а 7% почуваються в освітньому закладі небезпечно. Це свідчить про наявність системної проблеми насильства та нефункціональних форм взаємодії в учнівському колективі й з боку дорослих (15% відчують несправедливе ставлення).
2. Дефіцит інформованості та довіри: сумарно 40% учнів (тих, хто не знає, до кого звернутися, та тих, хто сумнівається) демонструють недостатній рівень обізнаності щодо каналів допомоги або низький рівень довіри до дорослих та спеціалістів. Ця група є групою підвищеного ризику в разі виникнення складної ситуації.
3. Пріоритети втручання: запити учнів чітко вказують на необхідність комплексного підходу – не лише посилення фізичної безпеки (35%), але й

покращення психосоціального клімату (реагування на булінг – 30%) та посилення соціально-психологічного супроводу (більше довіри до спеціалістів – 20%).

Окрім цього, метою нашого дослідження було виявлення найбільш поширених форм віктимізації (перетворення на жертву) серед учнів та кількісно оцінити частоту кожної дії.

Так учням пропонувалося обрати ті дії, які вони відчували стосовно себе з боку однолітків у закладі освіти. Відповіді учнів щодо різновидів насильницької поведінки в школі подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Різновиди насильницької поведінки в школі

№ з/п	Варіант відповіді	Виявлена поширеність (у %)
1	Соціальна маніпуляція (наприклад, вас примушували припинити спілкування з певними друзями/однолітками).	25,9%
2	Вербальна та психологічна агресія (наприклад, плітки, що принижують вашу честь та гідність; плітки, які не відповідають дійсності).	24,0%
3	Кібербулінг (наприклад, ви отримували образливі або погрозливі повідомлення, коментарі в соціальних мережах, месенджерах).	21,4%
4	Насмішки щодо зовнішності (наприклад, зверхні або принизливі висловлювання/відгуки щодо вашої фігури, одягу чи зовнішнього вигляду).	21,8%
5	Прихована агресія (наприклад, жарти чи анекдоти, які розповідалися в такий спосіб, щоб було зрозуміло, що вони стосуються саме вас).	18,3%

Серед іншого було вказано, що окремих дітей систематично ігнорували, не запрошували до спільних занять або демонстративно не помічали та вимагали гроші, їжу; змушували купувати щось для кривдника.

Ми також намагалися з'ясувати ступінь залученості дорослих до насильницької поведінки окремих учнів. Наведені нижче дані демонструють проблему пасивності та прямої залученості дорослих у процес булінгу/цькування, що негативно впливає на відчуття безпеки учнів. Ми отримали досить невтішні результати. Так, майже 1/6 (17,5%) опитаних учнів зазначили, що педагогічні працівники або інший шкільний персонал, які були безпосередніми свідками актів цькування, не вжили жодних заходів для припинення ситуації. Це свідчить про низький рівень готовності до реагування та порушення принципу нульової толерантності до насильства. Значна частка респондентів (13,6%) стикалася з ситуаціями, коли до процесу цькування були залучені батьки однокласників. Це проявлялося у публічних образливих висловлюваннях щодо дитини або у закликах до соціального бойкоту чи ізоляції, що є проявом батьківської агресії та свідчить про перенесення деструктивних сімейних установок в освітнє середовище.

Ці показники підтверджують необхідність включення до соціально-педагогічної програми тренінгів із підвищення компетентності та відповідальності як шкільного персоналу, так і батьків, що є одним із першочергових завдань профілактичної роботи соціального педагога.

Дані дослідження фіксують також і різноманітні підходи шкільної адміністрації та педагогічного колективу до реагування на випадки насильницької поведінки. Так, у 13,3% випадків реакція обмежувалася викликом до школи батьків як кривдника, так і постраждалого, що іноді може створювати враження зрівняння відповідальності сторін. У 15,6% випадків застосовувався менш збалансований підхід, коли адміністрація обмежувалася викликом лише однієї сторони (або батьків кривдника, або батьків постраждалого).

Найбільш дієвим методом впливу виявилось залучення шкільного психолога, що призвело до припинення або суттєвого послаблення булінгу у

67,3% випадків. Це власне підтверджує важливість діяльності психологічної служби школи, але й недостатню роль соціального педагогі в процесі професійного соціально-психологічного супроводу та інтервенції. Водночас, дослідження чітко засвідчило, що найкращі результати у роботі з насильницькою поведінкою демонструє поєднання різних методів (комплексний підхід) одночасно, а не використання лише однієї форми впливу.

На основі здійснено теоретичного аналізу наукових розвідок із піднятої проблеми та результатів проведеного опитування доходимо висновку, що виникнення насильства в учнівському середовищі детерміноване комплексом взаємопов'язаних чинників, які традиційно класифікуються за рівнем їхнього прояву: індивідуальні (особистісні характеристики, що включають підвищений рівень агресивності, схильність до віктимної поведінки (потенційна жертва) та високу конформність дітей (схильність до підкорення груповому тиску; групові чинники (детермінанти, пов'язані з динамікою соціальної групи, а саме – участі в антисоціальній груповій діяльності, несформованістю ціннісної орієнтації єдності учнівського колективу, відсутності чіткого самовизначення особистості у структурі групи та загальним несприятливим соціально-психологічним кліматом).

Наголосимо, що насильство в учнівському колективі являє собою досить складну форму соціальної взаємодії, у якій достатньо чітко простежуються різні типи поведінки та соціальних ролей. Так, до основних дійових осіб належать: сам кривдник (агресор), який і є ініціатором насильницьких дій; жертва (віктимна особа), яка власне і є об'єктом насильства; спостерігач, який є свідком події та може опосередковано підтримувати чи/або ігнорувати насильство.

Проведена діагностика проявів насильства та рівня обізнаності учасників освітнього процесу є фундаментальним етапом для подальшої розробки та впровадження програми роботи соціально-педагогічного гуртка «Простір безпеки та довіри».

На основі методичних рекомендацій Міністерства освіти і науки України щодо профілактики булінгу та насильства в освітніх закладах, а також

досліджень українських педагогів і психологів [28; 29; 34; 36; 38], ми виокремили когнітивний, афективний та поведінковий критерії для систематизації результатів опитування. Когнітивний критерій дає змогу оцінити рівень знань учнів про форми насильства та шляхи його запобігання; афективний – виявити емоційне ставлення до проявів агресії та моральні оцінки дій оточуючих; поведінковий – зафіксувати конкретні дії та реакції у конфліктних ситуаціях. Такий підхід забезпечує комплексне розуміння проблеми, дозволяє виявити глибинні причини агресивної поведінки та сприяє розробці ефективних соціально-педагогічних заходів для створення безпечного освітнього середовища.

Когнітивний критерій є базовим для ефективної профілактики, оскільки він оцінює розуміння учнями проблеми насильства. Фокус на цьому аспекті критично необхідний через виявлений дефіцит обізнаності: сумарно 40% опитаних не знають або сумніваються щодо доступних каналів допомоги, що вимагає цільового посилення інформаційної складової. Вивчення цього виміру також має методологічну цінність, дозволяючи точно визначити недостатньо усвідомлені форми насильства (наприклад, кібербулінг або соціальна маніпуляція), які домінують у середовищі, і, відповідно, спрямувати просвітницьку роботу соціального педагога для їхнього ефективного попередження.

Афективний критерій має особливу важливість, оскільки насильство є явищем, що має потужний емоційний вплив та руйнує довіру та відчуття захищеності. Оцінка цього виміру дозволяє виявити суб'єктивний психосоціальний стан учнів, зокрема факт, що 7% опитаних не почуваються безпечно, а 45% стикаються з байдужим або несправедливим ставленням з боку дорослих. Цей вимір є прямим індикатором психосоціального клімату школи; відповідно, його цінність полягає у встановленні прямої мети соціально-педагогічної роботи, а саме – зменшення рівня страху та підвищення довіри до фахівців психологічної служби школи, що відображено у запиті 20% учнів на посилення довірчої комунікації та супроводу.

Поведінковий критерій зосереджений на реальних діях і слугує для оцінки ефективності наявних механізмів реагування. Його актуальність підтверджується високим показником віктимізації учнів (22%) та проблемою пасивності дорослих (17,5%). Цей вимір має значну цінність, оскільки надає конкретні дані для розробки цільових тренінгів (зокрема, навичок асертивності та формування проактивної позиції «захисника») і корекції поведінки персоналу. Оскільки насильство є складною формою соціальної взаємодії з чіткими ролями (кривдник, жертва, спостерігач), оцінка поведінкового виміру, включаючи високу ефективність втручання психолога (67,3% успіху), охоплює всі ці ролі, що є необхідним для розробки системної інтервенції.

На Рис.2.1. подано рівень показники когнітивного критерію, що відображають рівень сформованості знань учнів про форми насильства та доступні ресурси підтримки.

Рис. 2.1. Знання учнів про форми насильства та доступні ресурси підтримки

В розрізі нашого дослідження доцільно було з'ясувати рівень знань учнів щодо форм насильства, які представлено на Рис.2.2.

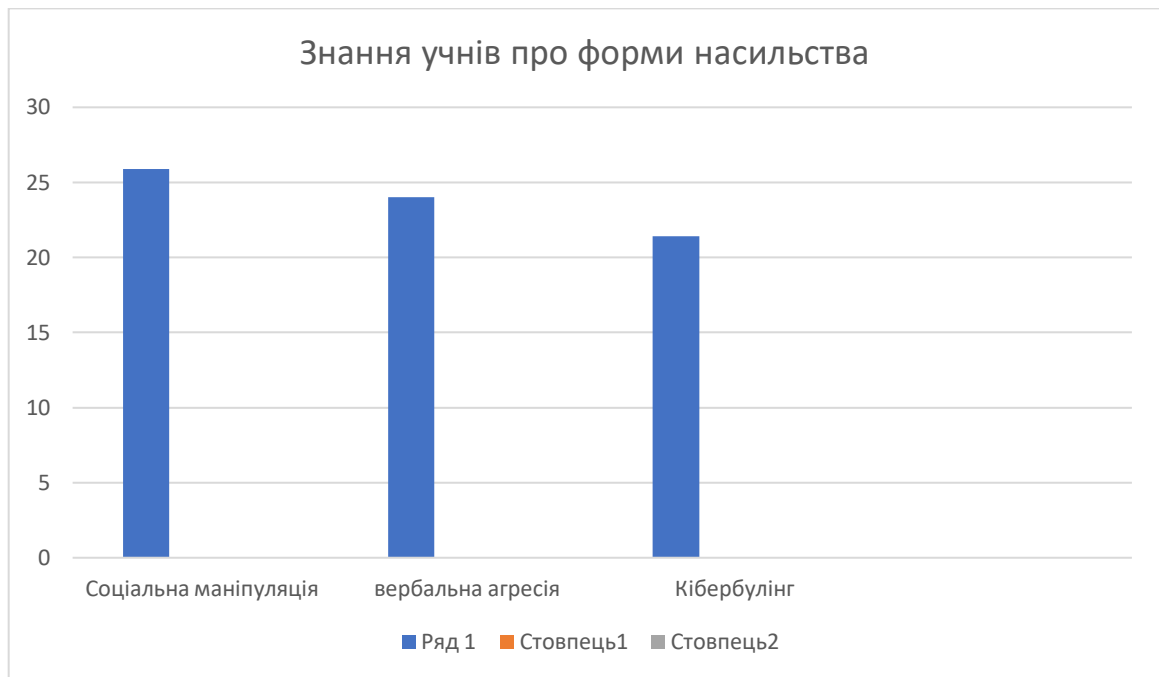

Рис. 2.2. Знання учнів про форми насильства

Дані щодо сформованості афективного критерію подано на Рис. 2.3.

Рис. 2.3. Відчуття безпеки в освітньому закладі

Як бачимо, майже половина учнів (45%) відчуває проблеми у ставленні дорослих, що прямо впливає на низький рівень довіри та загальне відчуття безпеки (32% не завжди відчуваються захищеними).

Дані нашого дослідження щодо оцінки поведінкового критерію подано на Рис. 2.4.

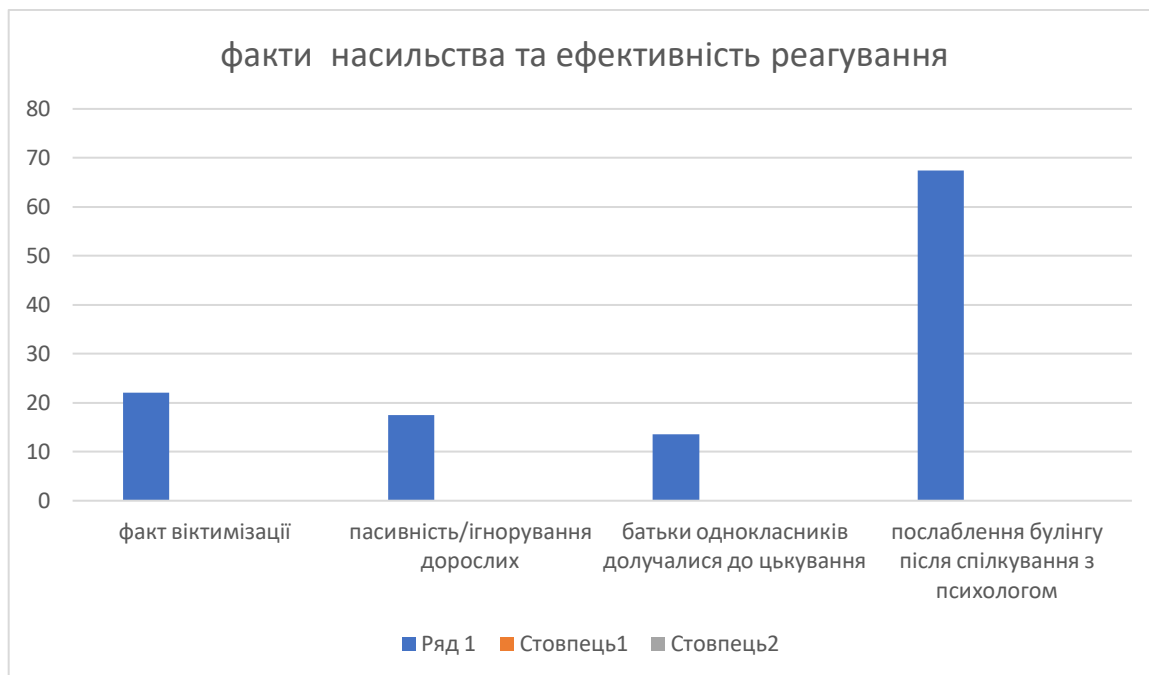

Рис. 2.4. Факти насильства та ефективність реагування

Як бачимо, кожен п'ятий учень (22%) був жертвою, що свідчить про системну проблему. Проте висока ефективність психолога (67,3%) підтверджує важливість комплексних та професійних інтервенцій.

Таким чином, використання цих трьох критеріїв дозволяє створити тривимірну модель оцінки соціальної проблеми, яка є основою для розробки цільової, багатовекторної програми профілактики (у нашому випадку – соціально-педагогічного гуртка «Простір безпеки та довіри»).

На підставі результатів даних діагностики була сформульована проблема дослідження: недостатня ефективність існуючих профілактичних заходів, що знаходить свій прояв у низькому суб'єктивному відчутті безпеки та дефіциті обізнаності учнів щодо механізмів підтримки. Для вирішення цієї проблеми була розроблена програма соціально-педагогічного гуртка «Простір безпеки та довіри» (п. 2.3), ефективність якої потребує експериментальної перевірки.

2.3. Теоретичне обґрунтування та розробка програми соціально-педагогічного гуртка «Простір безпеки та довіри»

Актуальність розробки програми соціально-педагогічного гуртка «Простір безпеки та довіри» зумовлена системними проблемами насильства та булінгу в освітньому середовищі, що підтверджено як науковими розвідками, так і результатами проведеної діагностики на базі закладів освіти Дрогобицької територіальної громади (за сприяння Відділу у справах дітей). Згідно з отриманими даними, 22% учнів стикалися з фактами цькування, а 40% мають дефіцит обізнаності та довіри до механізмів допомоги. Ці показники свідчать про те, що існуючі профілактичні заходи є недостатньо ефективними та потребують переходу від ситуативного реагування до багаторівневої, компетентнісно-орієнтованої моделі.

Мета: підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи щодо профілактики насильства шляхом розвитку соціально-емоційних компетентностей, формування нульової толерантності до агресії та створення проактивної позиції щодо підтримки та безпеки.

Завдання гуртка:

- Виявлення рівня обізнаності учнів про форми та наслідки насильства.
- Надання чітких знань про форми насильства, юридичну відповідальність та алгоритми безпечного реагування.
- Формування навичок емпатії, ефективного (конструктивного) вирішення конфліктів.
- Підвищення довіри учнів до дорослих та фахівців психологічної служби школи, навчання їх ефективним способам звернення за допомогою (використання чат-ботів, гарячих ліній тощо).
- Формування активної позиції «спостерігача-захисника» та навчання учнів створювати позитивний соціальний клімат.

З урахуванням аналізу існуючого досвіду соціально-педагогічної роботи щодо профілактики насильства над дітьми ми розробили план роботи гуртка, поданого в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

План роботи гуртка

№ з/п	Тема заняття	Завдання	Форми та методи роботи
1	Знайомство та «Карта безпеки»	Визначення очікувань. Анонімна діагностика відчуття безпеки та довіри. Створення правил спілкування та взаємодії.	Вправа «Стіна довіри» (анонімні записки), вправа «Моє коло безпеки», рольова гра «Хто я у конфлікті».
2	«Типи насильства: від слів до кіберпростору» (Додаток А)	Чітке розмежування форм насильства (фізичне, вербальне, психологічне, кібербулінг, соціальна ізоляція). Юридична сторона насильства.	Дискусія на основі австралійських/іспанських кейсів (соціальна ізоляція; фізична агресія). Перегляд та обговорення відео-кейсу.
3	Емоційна грамотність: керування собою	Розвиток навичок розпізнавання та управління власними емоціями (зокрема гнівом і страхом). Зв'язок емоцій та агресії.	Тренінг «Світлофор емоцій», вправа «Стоп-кнопка гніву».
4	«Інтернет-пастки: маніпуляції та кібербезпека»	Розпізнавання ознак психологічного тиску, маніпуляцій та ризиків вербування («Легкі гроші»). Навчання анонімним каналам допомоги.	Практична робота з чат-ботом СБУ (без реальних даних) та Національною «гарячою лінією».
5	Конфлікт насильство: /	Навчання навичкам медіації та конструктивного	Рольові ігри на вирішення типових шкільних

	конструктивне вирішення	вирішення конфліктів. Використання асертивності.	конфліктів. Вправа «Я-повідомлення».
6	Феномен «Спостерігача»: «KiVa»-підхід	Зміна ролі пасивного свідка на «захисника». Мотивація до дії. Навчання безпечним способам підтримки жертви.	Аналіз механізму KiVa (Фінляндія). Мозковий штурм «Як я можу допомогти, не наражаючи себе на небезпеку».
7	Батьки та школа: команда захисту	Роль батьків у профілактиці. Навчання учнів комунікації з батьками про проблему. Інформування про «Батьківські антибулінгові конференції».	Дискусія: «Коли батьки допомагають, а коли шкодять». Створення плакатів/буклетів для батьків.
8	Світ безпеки: ресурси підтримки	Закріплення знань про ресурси: соціальний педагог, психолог, поліція, Денний центр соціально-психологічної допомоги. Подолання бар'єрів довіри.	Гостьова зустріч (за можливості) з фахівцем Денного центру / психологом/соціальним працівником.
9	Проектування «Friendly School»	Адаптація австралійського досвіду. Розробка учнівських пропозицій щодо покращення шкільної політики.	Створення «Матриці Позитивної Поведінки» для ліцею. Моделювання «Комітету по боротьбі з булінгом» (за прикладом «Friendly Schools»).
10	Творча майстерня «Бузкові пташки»	Практична діяльність для закріплення цінностей протидії насильству, розвиток	Творча майстерня (виготовлення символу солідарності), обговорення результатів.

		емпатії та солідарності.	
11	«Стіна довіри 2.0»	Адаптація громадської акції для шкільного середовища. Збір анонімних запитів та питань. Обговорення «несправедливого ставлення дорослих»	Розміщення фізичної чи віртуальної «Стіни довіри» для збору анонімних відгуків.
12	Підсумкова зустріч: Наш внесок у безпеку	Підведення підсумків. Фінальна анонімна діагностика. Планування подальших дій.	Рефлексія, оцінка ефективності, планування акції-продовження для всієї школи.

Ми розробили програму роботи гуртка з урахуванням локальних проблем (дані опитування м. Дрогобич) та науково обґрунтованих зарубіжних моделей профілактики насильницької поведінки в освітніх закладах (SEL, KiVa).

Ефективність програми гуртка буде оцінюватися комплексно за трьома вимірами: когнітивним, афективним та поведінковим. У когнітивному вимірі очікується підвищення обізнаності учнів щодо форм насильства (включно з кібербулінгом) та алгоритмів реагування, що буде виміряно збільшенням правильних відповідей на діагностиці. В афективному вимірі передбачається суттєве підвищення відчуття безпеки та довіри до дорослих, з метою зниження відсотка учнів, які не почуваються в безпеці та збільшення обізнаності про канали допомоги. Поведінковий вимір передбачає розвиток навичок асертивності, управління емоціями та формування проактивної позиції «захисника» (наслідування моделі KiVa), що буде підтверджено спостереженнями соціального педагога за змінами у вирішенні конфліктів та зменшенням кількості зафіксованих випадків булінгу.

Сподіваємося, що діяльність гуртка забезпечить системний та багатовекторний підхід до профілактики насильства, що відповідає сучасним вимогам превентивної роботи соціального педагога в умовах освітнього закладу.

Висновки до другого розділу

Проведений аналіз сучасного стану соціально-педагогічної роботи з профілактики насильства, посилений результатами анонімного опитування, дозволяє зробити низку аргументованих висновків щодо ефективності, нагальних викликів та стратегічних пріоритетів подальшої соціально-педагогічної діяльності.

Вивчення та адаптація зарубіжного досвіду (зокрема програм «KiVa», SEL, «Friendly Schools») має суттєве значення для української соціально-педагогічної практики, оскільки він надає науково обґрунтовану методологічну основу для розробки програм профілактики насильства над дітьми в закладах освіти. Власне ці моделі, ефективність яких підтверджена багаторічними емпіричними дослідженнями, дозволяють фахівцям (соціальним педагогам, соціальним працівникам і психологам) уникнути можливого дублювання зусиль і імплементувати найкращі практики. Зарубіжні програми забезпечують комплексність впливу (охоплюючи інституційний рівень, соціально-емоційний розвиток та роботу з учасниками конфліктних ситуацій), а також готують педагогів до протидії специфічним загрозам, як-от кібербулінг та соціальна ізоляція, що є необхідною умовою для створення стійкого та безпечного освітнього середовища.

Діагностичне дослідження виявило потребу в оптимізації та посиленні існуючих превентивних заходів у сфері профілактики насильства, що є підставою для планового системного коригування. Результати були систематизовані за трьома основними критеріями, що забезпечують комплексну оцінку проблеми: когнітивним, афективним та поведінковим.

Програма гуртка «Простір безпеки та довіри» є розроблена для оптимізації існуючих превентивних заходів у роботі соціального педагога освітнього закладу.

ВИСНОВКИ ЗАГАЛЬНІ

Здійснений аналіз наукових та навчально-методичних видань із проблем профілактики насильства над дітьми, проведене емпіричне дослідження дозволили сформулювати такі висновки:

Насильство над дітьми є масштабною глобальною проблемою, що становить серйозну загрозу фізичному, психологічному та соціальному благополуччю особистості. Законодавчі акти України, міжнародні стандарти та наукові підходи визначають насильство як багатогранне явище, що охоплює фізичні, психологічні, сексуальні, економічні форми та різноманітні прояви експлуатації. Його виникнення зумовлене поєднанням особистісних, сімейних, соціальних, економічних, педагогічних і культурних факторів, що впливають як на поведінку дорослих, так і на взаємодію в освітньому середовищі.

Наслідки насильства мають комплексний та довготривалий характер: від миттєвих фізичних та емоційних порушень до віддалених психологічних, соціальних і поведінкових проблем, що здатні визначати траєкторію розвитку дитини та її життя вже в дорослому віці. Саме тому своєчасне виявлення, профілактика й міжвідомча взаємодія є пріоритетними умовами захисту дитини та створення безпечного простору в сім'ї, школі й у суспільстві загалом.

Воєнний стан в нашій країні істотно посилив ризики жорстокого поводження з дітьми, розширив спектр правопорушень щодо них та, на жаль, ускладнив умови їхнього захисту. Масова евакуація, внутрішнє переміщення, економічна нестабільність і зростання сімейних конфліктів сприяють підвищенню випадків насильства (у тому числі – домашнього), булінгу, дитячої бездоглядності, а також тяжких злочинів, включаючи експлуатацію, торгівлю дітьми та сексуальне насильство тощо.

Виявлення та реагування на такі ситуації є можливим лише за умов оперативної, злагодженої взаємодії усіх уповноважених суб'єктів – поліції, ДСНС, медичних установ, соціальних служб, закладів освіти та громадського сектору. Важливими складовими цього процесу є своєчасне інформування про

випадки насильства, надання дитині первинної допомоги, оцінювання рівня небезпеки та належне документування доказів.

Роль соціального педагога у формуванні партнерських відносин із батьками має вирішальне значення для ефективної превенції насильства в освітньому середовищі. Оскільки саме він виступає посередником поміж школою, родиною та іншими суб'єктами реагування, його діяльність забезпечує своєчасне виявлення проблемних ситуацій, надання допомоги дітям і координацію подальших дій.

Саме завдяки комплексній та систематичній роботі, яка поєднує правову обізнаність, педагогічну підтримку та розвиток емоційно-соціальних компетентностей дітей, соціальний педагог сприяє запобіганню булінгу й іншим формам насильства. Він допомагає родинам діяти впевнено та усвідомлено, а школі – дотримуватися принципів недискримінації, поваги, відкритості й нульової толерантності до насильства.

Таким чином, партнерство між соціальним педагогом та батьками стає важливим чинником формування безпечного, інклюзивного й підтримувального середовища, у якому права дитини є захищеними, а ризики насильства мінімізованими через спільну відповідальність і своєчасне реагування.

У взаємодії з батьками соціальний педагог не лише інформує їх про можливі ризики й форми насильства, а й допомагає правильно оцінити ситуацію, обрати найбільш доцільний алгоритм реагування та отримати підтримку від відповідних служб. Такий підхід сприяє формуванню довіри між школою та родиною, що є необхідною умовою для створення безпечного освітнього простору.

Вивчення й адаптація зарубіжних напрацювань (зокрема програм «KiVa», SEL, «Friendly Schools») є надзвичайно важливими для української соціально-педагогічної практики, оскільки вони пропонують уже сформовану, науково обґрунтовану методичну базу. Ці моделі, ефективність яких підтверджена багаторічними дослідженнями, дають змогу фахівцям уникати повторення вже здійсненої роботи та впроваджувати перевірені підходи, що суттєво зменшують рівень насильства й віктимізації дітей в освітніх закладах.

Такі програми вирізняються комплексним характером впливу – вони охоплюють інституційний рівень, розвиток соціально-емоційних навичок і роботу зі свідками булінгу. Окрім того, вони забезпечують підготовку фахівців соціальної сфери до реагування на сучасні ризики, зокрема кібербулінг і соціальну ізоляцію, що є необхідним для формування безпечного та стійкого освітнього середовища.

Проведене діагностичне дослідження на базі закладів освіти Дрогобицької територіальної громади, організоване за сприяння Відділу у справах дітей, слугувало експериментальною передумовою та обґрунтуванням для розробки програми гуртка. Аналіз отриманих даних за трьома виокремленими критеріями підтвердив наявність суттєвих прогалин у сфері профілактики: когнітивний критерій засвідчив дефіцит обізнаності та довіри у 40% учнів, особливо щодо новітніх форм насильства; афективний вимір зафіксував низький рівень суб'єктивної безпеки (7% почуваються небезпечно) та значні проблеми зі ставленням дорослих (45% відчують байдужість/несправедливість); а поведінковий – виявив високу частоту віктимізації (22%) та проблему пасивності дорослих (17,5%). Отже, експериментальні дані чітко демонструють необхідність та цільову спрямованість програми гуртка на системне вдосконалення усіх трьох сфер.

Основні форми роботи гуртка забезпечують комплексний розвиток навичок та зміну ставлення учнів. Це досягається завдяки тренінгам соціально-емоційного навчання (SEL), які є визначальними для розвитку емпатії, саморегуляції та управління гнівом, тим самим запобігаючи агресивній поведінці на індивідуальному рівні. Крім того, використовуються рольові ігри та моделювання ситуацій для практичного відпрацювання навичок асертивності, конструктивного вирішення конфліктів та моделювання безпечної інтервенції у випадках цькування. Групові дискусії та дебати залучаються для просвітництва щодо юридичних аспектів насильства та активного формування нульової толерантності до агресії.

Варто наголосити, що магістерське дослідження не претендує на вичерпність висвітлених матеріалів та абсолютне охоплення усіх аспектів складної проблеми насильства над дітьми в освітньому закладі.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в експериментальній перевірці ефективності розробленої програми гуртка «Простір безпеки та довіри».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімов В. Сутність профілактики насильства в освітньому середовищі закладів вищої освіти у науковому дискурсі. *Інноватика у вихованні*, 2022. 1(15), С. 285–293.
2. Андрєєнкова В., Мельничук В., Калашник О. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
3. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. [URL] : <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>
4. Впровадження моделі «Школа вільна від насильства» в закладах освіти / В. Андрєєнкова, В. Бондар, Т. Войцях та ін. К., 2023. 160 с.
5. Закон України «Про охорону дитинства». [URL] : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
6. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посіб. / Андрєєнкова В. та ін. Київ : ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
7. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] / авт.-упор.: В.М. Горленко, В.Д. Острова, Н.В. Сосновенко, І.І. Ткачук ; за заг. ред. В.Г. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с.
8. Зубрицький Ігор, Смеречак Л. Олександр Тисовський про систему соціального виховання *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 2 (36) С. 207 – 219.
9. Зубрицький І., Смеречак Л. Соціальна профілактика : короткий понятійно-термінологічний словник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2022. 144 с.

10. І знову про важливе! «Легкі гроші – смертельні наслідки: як не потрапити у пастку російських спецслужб». URL: <https://lyc2.org.ua/index.php/news?view=article&id=618:i-znovu-pro-vazlive-legki-grosi-smertelni-naslidki-ak-ne-potrapiti-u-pastku-rosijskih-specsluzb&catid=9>
11. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». К., 2018. 140 с.
12. Конституція України. [URL] : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Кримінальний кодекс . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
14. Кулешова О., Міхеєва Л. Булінг в освітньому середовищі: аналіз, шляхи подолання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Випуск 1. 2019. С. 154–158.
15. Мальцева О.В. Соціально-педагогічна діяльність із запобігання домашньому насильству в закладах середньої освіти. *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 39–43.
16. Навчіть дитину захищатися: метод. посібник / Автори-упоряд. Цюман Т.П., Нагула О.Л. / за заг. ред. Цюман Т.П. 2015. 60 с.
17. НАКАЗ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>
18. Національна дитяча гаряча лінія. URL: <https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi>
19. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від 25 травня 2020 р. № 195/2020. [URL] : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>
20. «Не смійся з мене: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять» : навч.-метод. посібник / Лора Паркер Рорден, за заг. ред. Лях Т. Л. К. : УМСА, 2013. 100 с.

21. Нечипорук Л., Петрук Л. Соціально-педагогічна робота щодо профілактики булінгу в шкільному освітньому середовищі. *Педагогічна наука і освіта XXI століття*, 2024. № 1, С. 99–114.

22. Освітня програма гуртка «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». [URL] : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2-programagurtok.pdf>

23. Освітня програма факультативу «Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе». [URL] : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/3-programafakultativ.pdf>

24. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

25. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник. Київ :, 2021. 104 с.

26. Попередження насильства у закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників / упоряд. І. Скорбун, Т. Слободян. Київ : 2019. 102 с.

27. Попередження насильства у закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с.

28. Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому та молодіжному середовищі України. Аналітичний огляд. Команда правозахисного департаменту ГО «Докудейз». 2020. [URL] : https://cyber.bullyingstop.org.ua/storage/media/archives/cyberbuling_preview_5-10.pdf

29. Посібник INSPIRE: дії для впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей. URL : <https://www.ungei.org/sites/default/files/>

30. Постанова № 585 від 01.06.2020 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

31. Постанова «Про затвердження Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2025>

32. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах. URL : <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh>

33. Програма KiVa – це подарунок Фінляндії решті світу. URL: <https://www.kivaprogram.net/what-is-kiva/>

34. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

35. Ревть А., Гриник І. Особливості соціально-педагогічної роботи з профілактики насильства щодо дітей. *Молодь і ринок*. 2019. № 1(168). С. 33–36.

36. РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/media/18746/file/>

37. Смеречак Л.І., Навошицький М.Т. Соціально-виховна робота закладу середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні. *Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2023. Рр. 429 – 435.

38. Смолянська Ю. Д. Соціальна профілактика булінгу в середовищі старших підлітків: робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра: спец. 231 Соціальна робота / наук. кер. А. В. Лякішева; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 94 с.

39. Справа «F.O. v. Croatia» (№ 29555/13 від 22.04.2021). URL : <https://lnk.ua/9eoPA9wVp>

40. Стасюк Л. Профілактика насилля у сім'ї. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7975/1/Stasiuk.pdf>

41. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. К.: ФОП Нічога С.О., 2018. 174 с.

42. Султанова Н.В., Рогальська-Яблонська І.П. Соціально-педагогічна проблема профілактики та подолання насильства над дітьми в неблагополучних сім'ях. *Педагогічний альманах*, 2023. (53), С. 163–171.

43. ТИПОВА ПРОГРАМА унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми від 4 червня 2025 р. № 658. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/>

44. У межах проєкту «Насильство не має меж! Не мовчи!» для молоді громади провели соціальний майстер-клас. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/25-lystopada-vidbudetsya-zasidannya-postijnoyi-komisiyi-rady>

45. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу : навч.-метод. посіб. / Єжова О.О., Кириченко В. І., Тарасова Т.В., Федорченко Т.Є., Муромець В.Г., Нечерда В.Б., Оржеховська В.М., Кириленко С.В. ; [За заг. ред. д.п.н., проф. Оржеховської В.М.]. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 172 с.

46. Фригела О. Протидія кібербулінгу у закладі освіти. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (12–14 квітня 2022 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 192–194.

47. Хомич О.Л., Лаврентьєва І.В., Безрук К.О. Методика формування умінь протидії насильству у здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти: методичний посібник. Київ, 2020. 83 с.

48. Цюман Т.П., Бойчук Н.І. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. / за заг. ред. Т.П. Цюман. К., 2018. 60 с.

49. Del Barrio C., Martín E., Montero I., Gutiérrez H., Barrios Á., De Dios M. J. Bullying and social exclusion in Spanish secondary schools: National trends from 1999 to 2006. *International Journal of Clinical and Health Psychology*. 2008. Vol. 8. № 3. P. 657–677.

50. Cross D., Epstein M., Hearn L., Slee P., Shaw T., Monks H. National Safe Schools Framework: Policy and practice to reduce bullying in Australian schools. *International Journal of Behavioral Development*. 2011. Vol. 35(5). P. 398–404.

51. Models of Prevention. URL: <https://www.cac-ottawa.org/resources/models-of-prevention>

Вправа: «Насильство – це...»

Мета: актуалізувати та розширити розуміння дітьми поняття «насильство», а також виокремити його різні форми.

Обладнання: ватман (великий аркуш паперу), маркери.

Хід Вправи

- Формування визначень: Учні по черзі озвучують власні асоціації та визначення поняття «насильство». Ведучий (соціальний педагог) фіксує всі ідеї на ватмані.
- Обговорення та класифікація: За допомогою соціального педагога учасники аналізують і групують записані визначення за спільними ознаками.
- Узагальнення: Спільно формулюється найповніше та узагальнене визначення поняття «насильство».
- Визначення видів насильства: Соціальний педагог підводить дітей до усвідомлення того, що насильство має багато форм, і допомагає класифікувати їх:
 - Фізичне.
 - Психологічне (моральне).
 - Економічне.
 - Сексуальне.

Фізичне насильство – це будь-яке навмисне застосування сили або фізичного впливу, що призводить до завдання шкоди здоров'ю, спричинення травм чи інших тілесних ушкоджень. Воно може проявлятися у різних діях, включаючи: прямі напади (побиття, катування, штовхання, удари, ляпаси); специфічні дії (припікання гарячими предметами або укуси); використання знарядь (завдання шкоди із застосуванням різноманітних предметів як засобу для здійснення насильства).

Фізичним насильством також вважається примусове залучення дитини до вживання алкогольних та наркотичних речовин. На жаль, такий вид насильства нерідко застосовується як дисциплінарний захід чи/або міра покарання.

Психологічне (моральне) насильство – це форма поведінки, що включає постійні або періодичні дії, які завдають емоційної шкоди та руйнують гідність особистості (дитини). Воно знаходить свій прояв у таких діях: вербальна агресія (образи, приниження гідності та відкрита демонстрація ворожості чи нелюбові); маніпуляції та звинувачення (висування безпідставних звинувачень у провинах, яких людина (дитина) не скоювала, а також постійний обман); нереалістичні вимоги (пред'явлення вимог, які не відповідають віковим нормам розвитку дитини і є для неї неможливими для виконання).

Економічне насильство є поширеною формою зловживання, що виражається у зневазі до фінансових інтересів і потреб дитини. Воно знаходить свій прояв у неналежному забезпеченні (свідома відмова або нездатність забезпечити основні життєві потреби дитини, включаючи їжу, одяг, житло, належне виховання та медичну допомогу); фінансовому тиску (постійне наголошування дитині на її фінансовій залежності («ти не заробляєш!»), а також безпідставна відмова у наданні «кишенькових грошей».

Сексуальне насильство – це будь-яке залучення дитини до задоволення чужих сексуальних потреб: використання у проституції, примушування чи/або спонукання до сексуальних дій, а також спостереження за дитиною під час її роздягання чи в інших інтимних ситуаціях.

Вправа: «Було чи Ні»

Мета: розглянути та навчити учасників чітко розрізняти різні види насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне).

Хід вправи

- Формування груп: учасники діляться на чотири робочі групи за допомогою лічилки або іншого методу поділу.

- Розподіл завдань: кожна група отримує завдання, яке вимагає описати та навести приклади певного виду насильства:
 - Група 1: Описує фізичне насильство.
 - Група 2: Описує психологічне (моральне) насильство.
 - Група 3: Описує економічне насильство.
 - Група 4: Описує сексуальне насильство.

Обговорення (презентація): після підготовки групи по черзі представляють свої описи та приклади. Ведучий (соціальний педагог) організовує спільне обговорення, під час якого корегуються визначення, уточнюються межі кожного виду насильства та відбувається перевірка, чи всі учасники правильно ідентифікують наведені приклади.